

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗИНА
Економічний факультет
Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА НА ТЕМУ:
«СУЧАСНІ ПРІОРИТЕТИ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ
РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
ЗРОСТАННЯ»

Галузь знань: 07 «Управління та адміністрування»

Спеціальність: 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

Рівень вищої освіти: другий (магістерський) рівень

Освітня програма: Фінанси, банківська справа та страхування

Виконавець:
здобувач вищої освіти
Мартін АЙДАРОВ
Науковий керівник:
Мар'яна ШВАЙКО,
кандидат економічних наук, доцент

Кваліфікаційна робота магістра допущена до захисту рішенням кафедри фінансів, банківської справи та страхування

Протокол № _____ від «__» _____ 2024 р.

Зав. кафедри _____ проф. Ольга ГЛУЩЕНКО

Харків 2024

АНОТАЦІЯ

Айдаров М.В. Сучасні пріоритети бюджетної політики України та її роль у забезпеченні соціально - економічного зростання - Рукопис.

Кваліфікаційна робота магістра.

Спеціальність 072 « Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

Освітня програма «Фінанси, банківська справа та страхування»
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. - Харків, 2024.

Роботу присвячено дослідженню теоретичних засад та практичних аспектів реалізації бюджетної політики України. В роботі поставлена мета щодо розробки пропозицій по визначенню напрямків оптимізації бюджетної політики у воєнний та повоєнний період і дослідження її ролі у забезпеченні соціально - економічного зростання.

В роботі досліджуються теоретичні аспекти бюджетної політики, її сутність, особливості та еволюція розвитку.

Був проведений аналіз зарубіжного досвіду реалізації бюджетної політики та визначено можливості його використання в Україні з метою покращення її функціонування та посилення позитивного впливу на соціально – економічне становище країни.

В роботі проведено дослідження сучасних трендів бюджетної політики України. Проведено аналіз доходної частини державного бюджету України та доведено, що експоненціальна модель найкраще апроксимує доходи державного бюджету України за досліджуваний період, на її основі зроблено прогноз, де спостерігаємо тенденцію до зростання доходів бюджету країни на найближчі 3 роки.

Сформульовано основні проблеми бюджетної політики України на сучасному етапі та запропоновано шляхи їх вирішення з врахуванням сучасних трендів розвитку. Визначено стратегічні пріоритети бюджетної політики України і приведено розрахунок оптимального сценарію її розвитку для покращення соціально-економічного становища країни.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджетний дефіцит, видатки бюджету, децентралізація, доходи бюджету, соціально – економічне зростання.

ABSTRACT

Aidarov M.V. Modern Priorities of Ukraine's Budget Policy and Its Role in Ensuring Socio-Economic Growth - Manuscript.

Master's Qualification Thesis.

Specialty 072 "Finance, Banking, Insurance and Stock Market"

Educational Program "Finance, Banking and Insurance"

V.N. Karazin Kharkiv National University. - Kharkiv, 2024.

The thesis is devoted to studying the theoretical foundations and practical aspects of implementing Ukraine's budget policy. The work aims to develop proposals for determining directions to optimize budget policy during wartime and post-war periods and to investigate its role in ensuring socio-economic growth.

The paper examines the theoretical aspects of budget policy, its essence, characteristics, and evolutionary development.

An analysis of international experience in implementing budget policy was conducted, and opportunities for its application in Ukraine were identified to improve its functioning and strengthen its positive impact on the country's socio-economic situation.

The study examines current trends in Ukraine's budget policy. An analysis of the revenue side of Ukraine's state budget was conducted, demonstrating that the exponential model best approximates state budget revenues during the studied period. Based on this model, a forecast was made showing a tendency for the country's budget revenues to increase over the next 3 years.

The main problems of Ukraine's budget policy at the current stage are formulated, and solutions are proposed considering modern development trends. Strategic priorities for Ukraine's budget policy are defined, and calculations for an optimal development scenario are provided to improve the country's socio-economic situation.

Keywords: budget policy, budget deficit, budget expenditures, decentralization, budget revenues, socio-economic growth.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	8
1.1. Сутність, цілі та інструменти бюджетної політики у мирний і воєнний час.....	8
1.2. Еволюція розвитку бюджетної політики незалежної України.....	17
1.3. Роль бюджетної політики у забезпеченні соціально-економічного зростання: дослідження світового досвіду і висновки для України.....	24
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК	31.
2.1. Аналіз основних показників бюджетної політики України у сучасних умовах	31
2.2. Оцінка дієвості і оптимальності чинної бюджетної політики України в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку у воєнний час	39
2.3. Проблеми та виклики бюджетної політики України у воєнний час.....	46
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ.....	53
3.1. Доходи державного бюджету: економетричне моделювання.....	53
3.2 Аналіз та оцінка дієвості та ефективності бюджетної політики (стислий огляд по Україні, країнам ОЕСР і Канади).....	70
3.2. Стратегічні пріоритети бюджетної політики України і розрахунок оптимального сценарію розвитку в умовах соціально-економічних трансформацій.....	78
ВИСНОВОК	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах динамічних змін і викликів воєнного стану в Україні питання дієвості та ефективності бюджетної політики набуває особливої актуальності для України. Бюджетна політика є потужним інструментом державного регулювання економіки, який здатний забезпечити стійке соціально-економічне зростання, підвищити рівень життя населення та сприяти інноваційному розвитку країни.

Однак, незважаючи на значні зусилля уряду, бюджетна політика України досі характеризується низкою проблем, серед яких: незбалансованість бюджету, високий рівень державного боргу, недостатня ефективність використання бюджетних коштів, слабка інвестиційна спрямованість бюджетних видатків тощо. Все це обумовлює необхідність пошуку нових підходів і механізмів формування та реалізації бюджетної політики, які б дозволили максимально використати її потенціал для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку України. Саме тому дослідження сучасних пріоритетів бюджетної політики України та її ролі у забезпеченні соціально-економічного зростання є надзвичайно актуальним і своєчасним завданням.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика бюджетної політики та її впливу на соціально-економічний розвиток є предметом активних наукових дискусій як в Україні, так і за кордоном. Серед українських вчених, які зробили вагомий внесок у дослідження цих питань, варто відзначити праці А. Гриценка, О. Глуценка [8], М. Швайко [9,10], Т. Єфименко [13], І. Луніної [25], І. Чугунова [38,39,40], С. Гасанова [6,7], В. Федосова та інших. Зокрема, Т. Єфименко наголошує на необхідності переорієнтації бюджетної політики на стимулювання економічного зростання та подолання структурних дисбалансів. Натомість І. Луніна акцентує увагу на важливості забезпечення стійкості бюджетної системи та ефективності бюджетних видатків.

У країнах ОЕСР та ЄС також спостерігається жвава дискусія щодо пріоритетів бюджетної політики в умовах глобальних викликів. Експерти

ОЕСР наголошують на необхідності збільшення продуктивних бюджетних видатків, зокрема інвестицій в освіту, охорону здоров'я та інфраструктуру, для стимулювання довгострокового зростання. В ЄС ключовим пріоритетом визнається забезпечення стійкості державних фінансів та зниження боргового навантаження, поряд із підтримкою інновацій та «зеленого» зростання. Таким чином, огляд літератури свідчить про наявність широкого спектру підходів до визначення пріоритетів бюджетної політики та її ролі у забезпеченні соціально-економічного розвитку. Водночас, більшість дослідників сходяться на думці про необхідність підвищення ефективності бюджетної політики та її спрямування на досягнення стратегічних цілей розвитку держави.

Мета роботи – розробити пропозиції щодо трансформації бюджетної політики України для забезпечення повоєнного відновлення та стійкого соціально-економічного зростання. Поставлена мета зумовила виконання низки завдань:

- уточнити сутність, цілі та інструменти бюджетної політики у мирний і воєнний час;
- дослідити роль бюджетної політики у забезпеченні соціально-економічного зростання на основі світового досвіду країн, що розвиваються;
- проаналізувати еволюцію розвитку бюджетної системи незалежної України;
- охарактеризувати основні показники бюджетної політики України та визначити її сучасні тренди;
- оцінити дієвість і оптимальність чинної бюджетної політики України у контексті соціально-економічного розвитку у воєнний час;
- виявити ключові проблеми та виклики бюджетної політики України у воєнний час;
- узагальнити кращі методичні підходи до оцінки дієвості та ефективності бюджетної політики;
- провести аналіз ряду доходів державного бюджету України та

побудувати поліноміальну та експоненціальну модель.

– визначити стратегічні пріоритети бюджетної політики України та розрахувати оптимальний сценарій відповідного розвитку.

Об’єкт дослідження – сукупність економічних відносин з приводу формування та оптимізації доходів та видатків бюджетів, фінансування бюджетного дефіциту, які реалізуються органами державної влади.

Предмет дослідження – теоретичні засади, сучасні тенденції та напрями трансформації бюджетної політики України для цілей забезпечення соціально-економічного зростання країни.

Методологічна база дослідження. Для досягнення мети та виконання завдань дослідження використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, до яких можемо віднести:

- *графічний метод* для зображення показників бюджетної політики в часі та їх темпів приросту, порівняння реальних даних показників та результатів моделювання, візуалізації прогнозних даних;
- *економетричне моделювання* для аналізу даних та побудови моделей з подальшою оцінкою їх якості та вибором кращої моделі для прогнозування.
- *аналіз і синтез, індукція і дедукція* для дослідження теоретичних та практичних аспектів бюджетної політики,
- *системно-структурний аналіз* (при розкритті сутності та структури бюджетної політики банку) тощо.

Інформаційну базу дослідження склали: Конституція та Бюджетний кодекс України, закони України про Державний бюджет на відповідні роки, укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України з питань бюджетної політики; стратегічні та програмні документи у сфері соціально-економічного розвитку (Стратегія сталого розвитку «Україна-2030», Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки, Бюджетна декларація тощо); статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України

щодо показників виконання бюджету та соціально-економічного розвитку; аналітичні звіти та огляди міжнародних організацій (МВФ, Світовий банк, ОЕСР) та експертних установ; монографічна література, наукові статті, матеріали науково-практичних конференцій і семінарів за темою дослідження; публікації у засобах масової інформації, матеріали інтернет-ресурсів, присвячені питанням бюджетної політики та її впливу на соціально-економічний розвиток.

В процесі дослідження нами отримано наступні результати, що містять елементи **наукової новизни**:

- Сформульовано сучасні тенденції та виклики бюджетної політики України у воєнний час.
- Визначено роль бюджетної політики у забезпеченні соціально-економічного зростання на основі аналізу світового досвіду.
- Здійснено аналіз доходів державного бюджету України та побудовано поліноміальну та експоненціальну модель на основі ряду. Реалізовано порівняння побудованих моделей за обраними статистичними метриками для вибору кращої з них. Виявлено, що експоненціальна модель найкраще апроксимує доходи державного бюджету України за досліджуваний період, на її основі зроблено прогноз, де спостерігаємо тенденцію до зростання доходів бюджету країни на найближчі 3 роки.
- Досліджено часовий ряд доходів державного бюджету України. Побудовано трендові моделі (лінійну та поліноміальну 3-го степеню) та лінійну модель з сезонністю. Зроблено їх порівняння за статистичними метриками, що дозволило визначити найкращу модель. Лінійна модель з сезонністю має свої переваги і в моделюванні, і в прогнозуванні. Відповідно на її основі розрахованих параметрів моделі та їх границь зроблено точковий та інтервальний прогноз обсягів доходів державного бюджету України.
- Сформульовано проблеми бюджетної політики України та визначено вектори її розвитку у повоєнний період.

Практичне значення отриманих результатів: висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані Верховної Ради України, комітетами Верховної Ради з питань бюджету, Кабінетом Міністрів України, Міністерством фінансів України, органами місцевого самоврядування для підвищення ефективності бюджетної політики України та посилення її ролі у забезпеченні соціально-економічного зростання на різних рівнях.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були апробовані на міжнародній науково-практичній конференції, по результатах якої вийшла збірка тез [98].

Структура роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновку, переліку використаних джерел зі 100 найменувань. Загальний обсяг роботи складає 96 сторінок, а основний зміст роботи викладено на 89 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Сутність, цілі та інструменти бюджетної політики у мирний і воєнний час

Бюджетна політика є невід'ємною складовою державної економічної політики, потужним інструментом впливу на соціально-економічний розвиток країни. Через систему бюджетних інструментів вона здійснює перерозподіл фінансових ресурсів з метою досягнення стратегічних цілей суспільного розвитку. За визначенням І. Чугунова, бюджетна політика являє собою «перелік заходів, що здійснює держава при формуванні, розподілу та використанні фінансових ресурсів для забезпечення соціально-економічного розвитку та задоволення суспільних потреб» [38, с. 7].

У широкому розумінні, сутність бюджетної політики полягає у використанні бюджету як інструменту державного регулювання економіки, забезпечення макроекономічної стабільності та стимулювання економічного зростання. Як зазначає З. Лободіна, «бюджетна політика спрямована передовсім на оптимізацію формування доходів та використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у визначені програми суспільного розвитку та зростання добробуту населення» [24, с. 213]. Водночас, С. Гасанов акцентує увагу на тому, що бюджетна політика має забезпечувати не лише короткострокові цілі стабілізації економіки, а й сприяти довгостроковим структурним реформам, підвищенню конкурентоспроможності національної економіки та досягненню визначених стратегічних орієнтирів соціально-економічного розвитку [6, с. 17].

Основними цілями бюджетної політики є:

1) Забезпечення макроекономічної стабільності: підтримання стійкого економічного зростання, низького рівня інфляції та безробіття, збалансованості платіжного балансу тощо. Це досягається шляхом

маніпулювання доходами і видатками бюджету, регулювання грошової пропозиції, впливу на сукупний попит і пропозицію. Як зазначає І. Богдан, «бюджетна політика має застосовуватися контрциклічно і мати можливість стимулювати економіку під час рецесії та стримувати під час буму» [1, с. 97].

2) Оптимізація розподілу ресурсів: корегування ринкових механізмів розподілу ресурсів з метою забезпечення ефективного і справедливого задоволення суспільних потреб. Бюджет виступає потужним інструментом перерозподілу доходів і багатства між різними верствами населення, галузями економіки та територіями. При цьому, як слушно зауважує В. Макогон, «бюджетний перерозподіл за допомогою бюджетної політики має ґрунтуватися на принципах як економічної ефективності, так і соціальної справедливості та фіскальної стійкості» [27, с. 268].

3) Згладжування соціальної нерівності: зменшення диференціації доходів та майнового розшарування населення, підтримка малозабезпечених верств. Через систему соціальних трансфертів (пенсії, допомоги, субсидії) держава забезпечує дотримання мінімальних соціальних стандартів та зменшує надмірний розрив у доходах найбагатших і найбідніших громадян. За даними Держкомстату, співвідношення доходів найбагатших і найбідніших 10% населення України у 2021 р. становило 10,4 рази [12], що свідчить про високий рівень майнового розшарування та актуальність цілі згладжування нерівності.

4) Стимулювання розвитку пріоритетних галузей економіки: підтримка інноваційно орієнтованих, високотехнологічних галузей зі значним потенціалом зростання. В умовах обмеженості бюджетних ресурсів важливо забезпечити їх концентрацію на ключових «точках зростання», здатних генерувати значний мультиплікативний ефект для всієї економіки. До таких галузей в Україні відносять ІТ, машинобудування, агропромисловий комплекс, енергетику тощо. За оцінками Мінекономіки, кожна додатково вкладена гривня у підтримку цих галузей генерує до 3-4 грн приросту ВВП [20].

5) Забезпечення ефективного виконання державою своїх функцій: фінансування пріоритетних програм у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, оборони, правопорядку тощо. Враховуючи колосальні суспільні потреби у зазначених сферах, раціоналізація відповідних бюджетних видатків є надзвичайно актуальною. Проте, як констатує С. Кучер, «якість державних послуг у багатьох випадках залишається незадовільною передовсім через недостатньо ефективне використання бюджетних коштів» [21, с. 92]. Тому підвищення результативності бюджетних видатків є одним поприступове зростання обсягів фінансування, із ключових завдань бюджетної політики.

Табл. 1.1.

Бюджетні інструменти мобілізації доходів

Інструменти	Форми реалізації	Методи реалізації
Податки	- прямі податки (податок на прибуток, ПДФО, податок на майно) - непрямі податки (ПДВ, акцизний податок, мито)	- фіскальна функція - регулююча функція - стимулююча функція
Неподаткові надходження	- доходи від власності та підприємницької діяльності - адміністративні збори та платежі - інші неподаткові надходження	- мобілізація доходів бюджету - регулювання економічної діяльності
Міжбюджетні трансферти	- дотації - субвенції - кошти, що передаються між місцевими бюджетами	- вирівнювання бюджетної забезпеченості - підтримка пріоритетних галузей/програм - стимулювання розвитку територій

*Джерело: складено за [19, 25].

Досягнення зазначених цілей здійснюється за допомогою бюджетних інструментів, тобто конкретних засобів та методів мобілізації доходів бюджету та здійснення бюджетних видатків [19, с. 132]. Основні бюджетні інструменти та форми їх реалізації систематизовано в табл. 1.1.

Застосування конкретних бюджетних інструментів залежить від поточного стану економіки, соціально-економічних пріоритетів та зовнішніх викликів. У мирний час бюджетна політика орієнтована переважно на

підтримання макроекономічної стабільності, згладжування циклічних коливань, стимулювання економічного зростання та розбудову людського капіталу як основи сталого розвитку. Наприклад, у 2018-2019 рр. в Україні було реалізовано низку заходів із підтримки економічної активності, зокрема:

- зниження податкового навантаження на фонд оплати праці через зменшення єдиного соціального внеску та запровадження податку на виведений капітал;
- розширення бази оподаткування за рахунок проведення податкової амністії та детінізації економіки;
- збільшення фінансування великих інфраструктурних проєктів (будівництво доріг, модернізація портів, аеропортів тощо);
- запровадження податкових стимулів для залучення інвестицій (індустріальні парки, інноваційні проєкти);
- підтримка малого і середнього підприємництва через розширення доступу до фінансових ресурсів (програми здешевлення кредитів, розвиток альтернативних інструментів фінансування) [32].

У соціальній сфері ключовими пріоритетами були підвищення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, розширення адресних допомог для вразливих верств населення, реформування пенсійної системи.

Натомість в умовах воєнного стану пріоритетом бюджетної політики стає забезпечення обороноздатності держави та фінансування критичних потреб населення. Як слушно зауважує В. Федосов, «специфіка воєнного бюджету криється у суттєвому зростанні військових видатків, зміні умов оподаткування, зміні джерел фінансування бюджетного дефіциту, зменшенні більшості невійськових видатків» [5, с. 23]. В Україні від початку повномасштабного вторгнення видатки на оборону і безпеку зросли з близько 6% ВВП до понад 25% ВВП у 2022 р. [2]. Основними джерелами покриття цих видатків стали внутрішні та зовнішні запозичення (розміщення військових облігацій) та міжнародна фінансова допомога.

Відтак, основними завданнями бюджетної політики у воєнний час є:

- забезпечення безперервного фінансування військових видатків;
- підтримка життєдіяльності населення на окупованих територіях і в зоні бойових дій;
- забезпечення функціонування критичної інфраструктури;
- підтримка внутрішньо переміщених осіб і постраждалих від війни;
- стимулювання переорієнтації економіки на військові потреби;
- мінімізація економічних втрат від війни.

Специфічні умови воєнного стану обумовлюють й особливості застосування бюджетних інструментів (табл. 1.2).

Дані таблиці 1.2 демонструють кардинальні зміни в застосуванні бюджетних інструментів в умовах воєнного стану порівняно з мирним часом:

1) основний акцент робиться на максимальній мобілізації ресурсів для фінансування оборонних видатків, навіть ціною збільшення податкового навантаження, скорочення інших видатків та зростання бюджетного дефіциту і державного боргу. Водночас, держава надає податкові пільги стратегічним галузям та активно залучає альтернативні джерела фінансування бюджетних видатків. Такий підхід обумовлений необхідністю концентрації обмежених ресурсів на забезпеченні обороноздатності країни та мінімізації руйнівних наслідків війни;

2) основний акцент робиться на максимальній мобілізації ресурсів для фінансування оборонних видатків, навіть ціною збільшення податкового навантаження, скорочення інших видатків та зростання бюджетного дефіциту і державного боргу. Водночас, держава надає податкові пільги стратегічним галузям та активно залучає альтернативні джерела фінансування бюджетних видатків. Такий підхід обумовлений необхідністю концентрації обмежених ресурсів на забезпеченні обороноздатності країни та мінімізації руйнівних наслідків війни;

Таблиця 1.2.

Особливості бюджетної політики у воєнний час

Інструменти	Особливості застосування	Приклади заходів	Основні і дієві інструменти, які доречні у воєнний стан
Податки	<ul style="list-style-type: none"> - Збільшення ставок окремих податків - Впровадження військових зборів - Надання пільг підприємствам ОПК та критичної інфраструктури 	<ul style="list-style-type: none"> - Підвищення ставок ПДФО, акцизів - Військовий збір 1,5% від доходів громадян - Звільнення від сплати ПДВ і податку на прибуток підприємств ОПК та критичної інфраструктури 	<ul style="list-style-type: none"> - Військовий збір - Податкові пільги для стратегічних галузей - Спрощення податкового адміністрування
Видатки	<ul style="list-style-type: none"> - Першочергове фінансування оборони і безпеки - Скорочення соціальних і інвестиційних видатків - Фінансування відбудовчих робіт у звільнених населених пунктах 	<ul style="list-style-type: none"> - 25% ВВП на оборону/безпеку - Скорочення видатків на освіту, науку, економічну діяльність - Фінансування розмінування, відновлення інфраструктури 	<ul style="list-style-type: none"> - Прямі видатки на оборону та безпеку - Підтримка критичної інфраструктури та стратегічних галузей - Соціальні видатки для вразливих верств
Дефіцит і державний борг	<ul style="list-style-type: none"> - Зростання бюджетного дефіциту - Активне залучення внутрішніх і зовнішніх запозичень - Пошук альтернативних джерел фінансування 	<ul style="list-style-type: none"> - Дефіцит бюджету >30% ВВП - Розміщення військових ОВДП - Пільгове кредитування від МФО - Ленд-ліз, гранти, гуманітарна допомога 	<ul style="list-style-type: none"> - Військові ОВДП - Пільгові кредити від МФО - Гранти та безповоротна фінансова допомога

*Джерело: розробка автора.

3) серед податкових інструментів найбільш ефективними є запровадження спеціальних військових зборів, надання податкових пільг стратегічним галузям та спрощення податкового адміністрування. У сфері видатків основний акцент робиться на прямому фінансуванні оборони та безпеки, підтримці критичної інфраструктури та соціальному захисті вразливих верств населення. Щодо управління дефіцитом і боргом, ключову роль відіграють військові ОВДП, пільгове кредитування від міжнародних

організацій та залучення грантової допомоги. Такий інструментарій дозволяє максимально мобілізувати обмежені фінансові ресурси та спрямувати їх на найбільш критичні напрями в умовах війни.

Як бачимо, в умовах війни кардинально змінюються як пріоритети бюджетної політики, так і механізми її реалізації. Якщо у мирний час основний акцент робиться на підтримку економічного зростання та покращення добробуту громадян, то під час війни абсолютним пріоритетом стає забезпечення обороноздатності країни та мінімізація руйнівних наслідків бойових дій. Відповідно, головним завданням бюджетної політики стає максимальна мобілізація ресурсів для фінансування військових потреб, навіть ціною скорочення інших видатків і зростання дефіциту бюджету. Водночас, попри безпрецедентні виклики воєнного часу, Україні вдалося зберегти функціональність бюджетної системи та забезпечити виконання критично важливих бюджетних програм. Цьому сприяли злагоджені зусилля уряду, парламенту, НБУ та всіх учасників бюджетного процесу.

Серед ключових рішень слід відзначити:

- Оперативне внесення змін до Державного бюджету з метою збільшення видатків на оборону і безпеку та скорочення менш пріоритетних статей;
- Запровадження спрощених процедур здійснення бюджетних платежів і державних закупівель для прискорення фінансування невідкладних потреб;
- Призупинення дії окремих положень бюджетного законодавства, що обмежують дефіцит бюджету та розмір державного боргу;
- Налагодження дієвої координації між Урядом і Національним банком для забезпечення бюджетного фінансування через механізм монетизації ОВДП;
- Активізація переговорів з міжнародними партнерами щодо залучення пільгового фінансування та реструктуризації зовнішніх боргів.

Зазначені кроки дозволили профінансувати критичні видатки бюджету та уникнути дефолту в умовах різкого падіння доходів і зростання видатків.

Водночас, для забезпечення макрофінансової стабільності у довгостроковій перспективі Україні необхідно виробити чітку стратегію повоєнного відновлення і трансформації бюджетної політики. Як зазначають Т. Єфименко та С. Гасанов, «війна стала певним прискорювачем давно назрілих реформ бюджетної політики, зокрема щодо зростання дієвості середньострокового бюджетного планування, підвищення ефективності програмно-цільового бюджетування, впорядкування міжбюджетних відносин, практичного посилення бюджетної дисципліни та підзвітності» [16, с. 89].

У цьому контексті, ключовими напрямками трансформації бюджетної політики мають стати:

1) Запровадження інтегрованого середньострокового бюджетного планування, узгодженого зі стратегічними пріоритетами відновлення та розвитку країни. Це дозволить забезпечити послідовність і передбачуваність бюджетної політики, ефективніше розподіляти обмежені ресурси відповідно до суспільних пріоритетів.

2) Перехід до формування бюджету за програмно-цільовим методом у повному обсязі, з чіткою прив'язкою бюджетних програм до стратегічних цілей та індикаторів їх досягнення. Це сприятиме підвищенню прозорості бюджетного процесу та результативності використання бюджетних коштів.

3) Оптимізація видаткової частини бюджету на основі ґрунтовного перегляду бюджетних програм та приведення їх у відповідність до нових реалій і завдань повоєнного відновлення. Пріоритетом має стати фінансування проєктів, спрямованих на стимулювання економічного зростання, підвищення обороноздатності та енергонезалежності країни.

4) Забезпечення прозорості та підзвітності в управлінні державними фінансами, мінімізація корупційних ризиків. Цьому сприятиме повноцінне впровадження інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет», приєднання до міжнародних ініціатив з фіскальної прозорості та підзвітності.

5) Підвищення фіскальної дисципліни та ефективності управління державним боргом. У середньостроковій перспективі необхідно взяти курс на

зменшення бюджетного дефіциту та державного боргу до безпечних рівнів, забезпечити збалансованість бюджету. Водночас, політика управління боргом має бути спрямована на оптимізацію його структури та вартості обслуговування.

б) Реформування міжбюджетних відносин з метою зміцнення фінансової спроможності та самодостатності місцевих бюджетів. В умовах децентралізації органи місцевого самоврядування мають отримати більше повноважень і ресурсів для ефективного виконання своїх функцій з урахуванням специфіки конкретних територій.

7) Розбудова сучасної системи управління фіскальними ризиками, яка б враховувала потенційний вплив макроекономічних шоків, стихійних лих, геополітичних конфліктів тощо на стан державних фінансів. Це вимагає впровадження інструментів раннього попередження та реагування на фіскальні ризики, формування достатніх фінансових резервів та буферів.

Реалізація зазначених кроків дозволить підвищити адаптивність і стійкість бюджетної системи до зовнішніх і внутрішніх викликів, забезпечити ефективне використання бюджетних ресурсів для досягнення цілей повоєнного відновлення та розвитку України. При цьому важливо враховувати і кращі світові практики у сфері бюджетно-фіскальної політики, зокрема досвід країн ЄС щодо забезпечення фіскальної консолідації та стабілізації державних фінансів у посткризовий період.

Отже, підсумовуючи, можна зробити висновок, що сутність бюджетної політики полягає у цілеспрямованому використанні бюджетних інструментів для досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни. В мирний час пріоритетами бюджетної політики є підтримання макроекономічної стабільності, стимулювання економічного зростання та розбудова людського капіталу як основи сталого розвитку. Натомість в умовах війни на перший план виходять завдання забезпечення обороноздатності держави, підтримки життєдіяльності населення та мінімізації економічних втрат.

Досвід України показує, що ефективна адаптація бюджетної політики до викликів воєнного часу можлива за рахунок оперативного перегляду бюджетних пріоритетів, запровадження гнучких механізмів бюджетного фінансування та максимальної мобілізації ресурсів на підтримку критичних сфер. Водночас, для забезпечення фінансової стабільності у довгостроковій перспективі необхідна комплексна трансформація бюджетної політики на основі інтеграції стратегічного та середньострокового планування, переходу до програмно-цільового бюджетування, оптимізації видатків, забезпечення прозорості та ефективності використання бюджетних коштів. Саме такий підхід дозволить перетворити бюджетну політику на дієвий інструмент повоєнного відновлення та модернізації України, спрямований на стимулювання сталого розвитку, зміцнення обороноздатності та підвищення суспільного добробуту.

1.2. Еволюція розвитку бюджетної політики незалежної України

Бюджетна система та бюджетна політика України пройшли тривалий і складний шлях становлення та розвитку, зумовлений трансформаційними процесами в економіці, політиці та суспільстві. Від здобуття незалежності в 1991 р. і до сьогодні вона зазнала суттєвих змін, спрямованих на адаптацію до нових реалій та викликів. Аналіз еволюції бюджетної системи дозволяє виявити основні етапи, досягнення та проблеми в управлінні державними фінансами, а також окреслити перспективи її подальшого реформування. Умовно можна виділити кілька етапів розвитку бюджетної системи незалежної України (таблиця 1.3.). Перший етап (1989-1995 рр.) ознаменував перехід України до самостійної бюджетної політики та ринкових засад функціонування державних фінансів. Ключовими подіями цього періоду стали: запровадження національної валюти – гривні (1992 р.), проведення податкової реформи та введення основних податків (ПДВ, податку на прибуток, акцизів), зміна порядку фінансування соціальних видатків з позабюджетних фондів на фінансування з бюджету.

Таблиця 1.3.

Основні етапи розвитку бюджетної системи України

Етап	Роки	Ключові характеристики
Формування основ бюджетної системи	1989-1995	<ul style="list-style-type: none"> - Перехід до ринкових відносин та самостійної бюджетної політики - Створення законодавчої бази та інституційних основ бюджетної системи - Високий рівень інфляції та бюджетного дефіциту
Становлення бюджетної системи	1996-2000	<ul style="list-style-type: none"> - Прийняття Конституції та Бюджетного кодексу України - Впровадження казначейського обслуговування бюджету - Розмежування доходів і видатків між бюджетами різних рівнів
Зміцнення фінансової дисципліни	2001-2007	<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечення збалансованості та стабільності бюджетної системи - Формування основ середньострокового бюджетного планування - Активізація бюджетної підтримки інноваційного розвитку економіки
Антикризове бюджетне регулювання	2008-2009	<ul style="list-style-type: none"> - Пом'якшення впливу світової фінансової кризи на економіку - Збільшення соціальних видатків та підтримки реального сектору - Зростання дефіциту бюджету та державного боргу
Посткризове відновлення та реформування	2010-2013	<ul style="list-style-type: none"> - Оптимізація видаткової частини бюджету та підвищення її ефективності - Удосконалення міжбюджетних відносин та фіскальної децентралізації - Гармонізація бюджетного законодавства з європейськими нормами
Функціонування в умовах системної кризи	2014-2019	<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечення макрофінансової стабілізації в умовах воєнної агресії РФ - Перехід до трирічного бюджетного планування та нової редакції Бюджетного кодексу - Посилення бюджетної підтримки обороноздатності, енергоефективності та децентралізації
Адаптація до умов повномасштабної війни	2020-2024	<ul style="list-style-type: none"> - Мобілізація ресурсів на потреби оборони та підтримки критичної інфраструктури - Залучення масштабної міжнародної фінансової допомоги - Започаткування процесу повоєнного відновлення та модернізації бюджетної системи

*Джерело: складено автором.

Водночас, цей період характеризувався глибокою економічною кризою,

гіперінфляцією (понад 10 000% у 1993 р.), масштабним спадом промислового виробництва та дефіцитністю бюджетів усіх рівнів. Нормативно-правова база формувалася хаотично, мало місце значне недовиконання планових показників доходів і видатків.

Другий етап (1996-2000 рр.) пов'язаний із інституційним становленням бюджетної системи та формуванням правових засад її функціонування. Визначальним моментом стало ухвалення Конституції України (1996 р.), де закріплено базові принципи бюджетного устрою – єдність, збалансованість, обґрунтованість, публічність та прозорість. Бюджетний кодекс 1996 року визначив структуру бюджетної системи, процедуру бюджетного процесу, розподіл доходів і видатків між державним та місцевими бюджетами. Започатковано казначейське обслуговування бюджету, що сприяло прозорості й дисципліні використання коштів. Попри поступову макроекономічну стабілізацію, відновлення позитивної динаміки ВВП, бюджетна система зіткнулася з проблемами хронічного дефіциту (особливо Пенсійного фонду), накопичення заборгованості з виплати заробітної плати та соціальних трансфертів.

Третій етап (2001-2007 рр.) характеризувався зміцненням фінансової дисципліни та формуванням основ середньострокового бюджетного планування. Зростання доходів бюджету на тлі сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури дозволило досягти відносно збалансованого бюджету в 2000-2004 рр. З 2002 р. активізувалося бюджетне кредитування інноваційних проєктів та державно-приватне партнерство. Закон «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку» (2000 р.) заклав основи стратегічного планування, а з 2003 р. започатковано практику формування Основних напрямів бюджетної політики на перспективний період. Водночас, мали місце дисбаланси в бюджетному фінансуванні регіонів, накопичувалися структурні диспропорції економіки, високою залишалася зовнішньоекономічна уразливість бюджету.

Четвертий етап (2008-2009 рр.) пов'язаний із необхідністю пом'якшення

впливу світової фінансової кризи та підтримання соціальної стабільності. Відбулося різке скорочення доходів бюджету (-11,7%) та зростання дефіциту (до 6% ВВП) у 2009 р. Для стабілізації ситуації уряд вдався до зовнішніх запозичень від МВФ, МБРР, ЄС, збільшення соціальних видатків (зокрема, на допомогу по безробіттю та субсидії), підтримки банківського сектору і реального сектору (через механізм рефінансування, податкові пільги). Попри лаг у здійсненні антикризової політики, вдалося уникнути колапсу фінансової системи та згладити негативні соціальні наслідки кризи. Проте значно зріс державний борг (з 12,3% до 34,7% ВВП).

П'ятий етап (2010-2013 рр.) супроводжувався відновленням позитивної динаміки бюджетних показників та активізацією реформ у бюджетній сфері. Основні зусилля спрямовувалися на оптимізацію видаткової частини (зокрема, шляхом секвестру бюджету), підвищення ефективності використання коштів. Внесено зміни до Бюджетного кодексу (2010 р.) у частині розширення повноважень місцевих бюджетів, поліпшення інвестиційної складової місцевих бюджетів. Прийняття Податкового кодексу (2010 р.) сприяло частковій детінізації економіки та розширенню податкової бази. Зовнішньоекономічна кон'юнктура в цілому була сприятливою (попри кризові явища 2012-2013 рр.), що дозволило наростити доходи бюджету. Проте не вдалося досягти відчутних структурних зрушень в економіці та подолати проблему хронічної дефіцитності Пенсійного фонду.

Під час шостого етапу (2014-2019 рр.) бюджетна система функціонувала в умовах потрійної кризи – політичної (анексія Криму та початок збройної агресії РФ на сході України), економічної (падіння ВВП, девальвація гривні, розрив зв'язків з РФ) та соціальної (зубожіння населення, поява великої кількості внутрішньо переміщених осіб). Завдяки виваженій монетарній політиці НБУ та фіскальній консолідації (скорочення дефіциту з 10% до 2% ВВП) вдалося забезпечити стабілізацію фінансової системи в 2016-2019 рр. Запроваджено середньострокове бюджетне планування, ухвалено нову редакцію Бюджетного кодексу (2018 р.). Бюджетні кошти спрямовувалися на

посилення обороноздатності (видатки на сектор оборони зросли з 1% до 5% ВВП), реформування правоохоронної системи та судів, стимулювання енергоефективності, підтримку процесів децентралізації. Водночас, зберігалися ризики, пов'язані з нестабільністю надходжень та інституційною слабкістю бюджетної системи.

Сьомий, поточний етап розвитку (2020-2024 рр.) позначений безпрецедентними викликами, спричиненими повномасштабною агресією РФ проти України. Бюджетна політика спрямовувалася на максимальну мобілізацію ресурсів для фінансування критичних потреб оборони, функціонування держави, підтримки постраждалого населення та бізнесу. Внаслідок скорочення податкових надходжень, руйнування виробничих потужностей та інфраструктури різко зросли показники бюджетного дефіциту (16,4% ВВП) та державного боргу (82,8% ВВП) у 2022 р. Покриття касових розривів відбувалося за рахунок внутрішніх запозичень (військові ОВДП) та безпрецедентної міжнародної фінансової допомоги (від МВФ, ЄС, США та ін.). З 2023 р. розпочато поступове відновлення фіскального простору на тлі стабілізації макроекономічної ситуації, зниження інтенсивності бойових дій. Поточне функціонування бюджетної системи фокусується на підтримці пріоритетних галузей та напрямів соціально-економічного відновлення, реалізації проектів повоєнної реконструкції.

Аналіз еволюції бюджетної системи незалежної України дозволяє зробити такі висновки:

1) Її розвиток відбувався нерівномірно, з чергуванням періодів відносної стабільності та гострих кризових явищ, зумовлених як зовнішніми шоками, так і внутрішніми дисбалансами.

2) Інституційний каркас бюджетної системи в цілому сформовано, проте зберігається фрагментарність та нестабільність правил, що знижує ефективність бюджетної політики.

3) Дохідна частина бюджету характеризується залежністю від зовнішньоекономічної кон'юнктури, високою часткою непрямих податків,

вузькою базою оподаткування.

4) У видатковій політиці переважають поточні видатки соціального спрямування, тоді як інвестиційна складова недостатня. Капітальні видатки є волатильними і залишковими.

5) Міжбюджетні відносини потребують подальшого вдосконалення на засадах децентралізації, субсидіарності, стимулювання розвитку територій.

6) Державний борг зростає високими темпами, при цьому переважають зовнішні запозичення. Боргова стійкість є одним із основних викликів для бюджетної системи.

7) Проблемою залишається низька ефективність використання бюджетних коштів, що пов'язано з недосконалістю системи планування, використанням непрозорих процедур держзакупівель, відсутністю належного контролю за результативністю видатків.

8) Попри поступ у запровадженні програмно-цільового методу та середньострокового бюджетного планування, зберігається інерційність бюджетного процесу, слабкий зв'язок між стратегічними пріоритетами та розподілом ресурсів.

9) Потенціал бюджетної політики як інструменту макроекономічної стабілізації та стимулювання економічного зростання використовується недостатньо через брак фіскального простору та проциклічність фіскальних правил.

10) Транспарентність бюджетного процесу підвищилася (оприлюднення бюджетних документів, громадське обговорення), проте залученість громадянського суспільства до бюджетних рішень залишається низькою.

Отже, за роки незалежності бюджетна система України пройшла складний шлях трансформації, пристосовуючись до мінливих соціально-економічних та політичних умов. Незважаючи на серйозні виклики та кризові явища, вдалося забезпечити безперервність бюджетного процесу, відносну стабільність державних фінансів, підтримання базових функцій держави. Водночас, накопичені структурні проблеми та диспропорції обмежують

потенціал бюджетної політики як драйвера довгострокового розвитку.

Ключовими напрямками подальшого реформування бюджетної системи мають стати:

- забезпечення довгострокової збалансованості та стійкості державних фінансів шляхом оптимізації видатків, розширення дохідної бази, підвищення ефективності управління боргом;

- зміцнення фіскальної дисципліни та посилення відповідальності за додержання бюджетних правил на всіх стадіях бюджетного процесу;

- перехід від короткострокового до середньострокового бюджетного планування на основі чітко визначених і законодавчо закріплених фіскальних правил;

- застосування контрциклічних механізмів бюджетного регулювання для згладжування економічних коливань та стимулювання зростання;

- удосконалення системи управління фіскальними ризиками, в т.ч. пов'язаними з діяльністю державних підприємств та наданням державних гарантій;

- підвищення інвестиційної спрямованості бюджетних видатків, збільшення частки капітальних вкладень у модернізацію інфраструктури, розвиток людського капіталу;

- реформування міжбюджетних відносин на принципах фінансової самодостатності територій, створення стимулів для нарощування власної дохідної бази місцевих бюджетів;

- розширення фіскального простору для підтримки інновацій, структурної перебудови економіки, досягнення цілей сталого розвитку;

- імплементація найкращих світових практик бюджетного менеджменту, підвищення прозорості та підзвітності використання бюджетних коштів;

- формування соціально справедливої та економічно ефективною системи надання суспільних послуг, орієнтованої на потреби громадян.

Реалізація комплексу цих заходів дозволить перетворити бюджетну

систему на надійний інструмент забезпечення макроекономічної стабільності, досягнення суспільного добробуту, створення фінансового підґрунтя для реалізації стратегії повоєнного відновлення та розбудови України. Модернізована бюджетна політика має базуватися на принципах обґрунтованості, ефективності, прозорості, відповідальності та узгодженості з довгостроковими пріоритетами розвитку держави і суспільства. На цьому непростому шляху необхідна політична воля і послідовність всіх гілок влади, зацікавлених сторін, конструктивний діалог і довіра між основними стейкхолдерами бюджетного процесу.

1.3. Роль бюджетної політики у забезпеченні соціально-економічного зростання: дослідження світового досвіду і висновки для України

Ми вже констатували значну роль бюджетної політики у забезпеченні соціально-економічного зростання країни. Ефективна бюджетна політика має забезпечувати макроекономічну стабільність, стимулювати економічну активність, сприяти розбудові людського капіталу та інфраструктури, зменшувати соціальну нерівність.

За даними Світового банку, країни з якісним управлінням державними фінансами демонструють в середньому на 1-2 відсоткові пункти вищі темпи зростання ВВП на душу населення порівняно з іншими країнами. Водночас, ефективність бюджетної політики значною мірою залежить від політичних амбіцій та порядку денного уряду. В умовах демократії бюджетний процес часто стає ареною політичної боротьби, де різні групи інтересів змагаються за обмежені ресурси. Це може призводити до популістських рішень, які дають короткостроковий політичний зиск, але суперечать цілям довгострокового розвитку. Наприклад, надмірне збільшення соціальних видатків напередодні виборів може призвести до розбалансування бюджету та накопичення боргів. За оцінками МВФ, у 2018-2019 рр. близько третини країн світу проводили

процикличну фіскальну політику, збільшуючи видатки та дефіцити в період економічного зростання.

Важливим фактором, що визначає ефективність бюджетної політики, є також зовнішнє середовище, зокрема кон'юнктура на світових ринках, геополітичні ризики, глобальні кризи. Наприклад, падіння цін на сировинні товари у 2014-2016 рр. призвело до суттєвого скорочення бюджетних доходів країн-експортерів, змусивши їх переглянути свої видаткові програми. А глобальна рецесія внаслідок пандемії COVID-19 у 2020 р. спонукала уряди багатьох країн вдатися до масштабних фіскальних стимулів для підтримки економіки та населення. За даними МВФ, у 2020 р. середній дефіцит бюджету в країнах, що розвиваються, сягнув рекордних 10,7% ВВП, а державний борг зріс до 64% ВВП.

Попри ці виклики, світовий досвід показує, що послідовна та виважена бюджетна політика, орієнтована на цілі сталого розвитку, здатна забезпечити міцне підґрунтя для довгострокового зростання. Успішні країни, такі як Південна Корея, Сінгапур, Чилі, змогли поєднати фіскальну дисципліну зі стратегічними інвестиціями в освіту, науку, інфраструктуру, що дозволило їм вийти на траєкторію стійкого розвитку. Зокрема, Південна Корея у 2010-2019 рр. інвестувала в середньому 5% ВВП в освіту і науку, що дозволило їй стати глобальним лідером інновацій. Натомість Чилі завдяки дотриманню фіскальних правил змогла знизити державний борг з 30% до 25% ВВП протягом 2010-2019 рр., одночасно збільшуючи видатки на охорону здоров'я та соціальний захист. Ці приклади показують, що ефективна бюджетна політика має бути гнучкою, адаптивною та орієнтованою на стратегічні пріоритети розвитку.

Світовий досвід засвідчує, що ключовими напрямками впливу бюджетної політики на соціально-економічний розвиток є:

- 1) Забезпечення макроекономічної стабільності: збалансованість бюджету, помірний рівень інфляції, стійкість національної валюти, прийнятний рівень державного боргу. Як показує аналіз МВФ, країни, що

забезпечують макрофінансову стабільність, зазвичай демонструють вищі темпи економічного зростання у довгостроковій перспективі [33].

2) Стимулювання економічного зростання: створення сприятливого фіскального простору для розвитку бізнесу, залучення інвестицій, підтримка пріоритетних галузей економіки. Зокрема, дослідження Світового банку [34] виявили позитивний зв'язок між якістю державних інститутів, ефективністю державних видатків та темпами економічного зростання в країнах, що розвиваються.

3) Розвиток людського капіталу: фінансування освіти, науки, охорони здоров'я, соціального захисту населення. Інвестиції в людський капітал розглядаються як ключовий драйвер довгострокового економічного зростання та конкурентоспроможності країни. Наприклад, у дослідженні ОЕСР [45] зазначається, що збільшення тривалості навчання на 1 рік асоціюється зі зростанням ВВП на душу населення на 4-7% у довгостроковій перспективі.

4) Скорочення нерівності та подолання бідності: прогресивне оподаткування, соціальні трансферти, підтримка вразливих категорій населення. Надмірна нерівність розглядається як гальмо економічного зростання, оскільки обмежує сукупний попит та звужує можливості накопичення людського капіталу. За оцінками МВФ [47], скорочення індексу Джині на 1 пункт асоціюється з підвищенням темпів зростання ВВП на 0,15%.

5) Розбудова інфраструктури: фінансування будівництва та модернізації доріг, мостів, портів, аеропортів, енергетичних та комунальних мереж тощо. Якісна інфраструктура є запорукою зниження виробничих витрат, пришвидшення економічної активності, залучення інвестицій та підвищення якості життя населення. За даними МВФ [46], в країнах, що розвиваються, кожен долар, інвестований в інфраструктуру, генерує приріст ВВП на 1,6 долара у довгостроковій перспективі.

Узагальнюючи, можна виокремити ключові характеристики ефективної бюджетної політики, спрямованої на забезпечення соціально-економічного зростання (таблиця 1.4).

Таблиця 1.4.

Ключові характеристики ефективної бюджетної політики для
соціально-економічного зростання

Характеристика	Сутність
Антициклічність	Згладжування економічних коливань, стимулювання економіки під час спаду та стримування під час буму
Інклюзивність	Забезпечення широкої участі населення у створенні та розподілі суспільного продукту
Стратегічність	Орієнтація на довгострокові цілі розвитку країни, узгодженість з іншими напрямками економічної політики
Гнучкість	Здатність швидко адаптуватися до зміни економічних умов та викликів
Транспарентність	Прозорість бюджетного процесу, підзвітність і підконтрольність органів влади

*Джерело: складено автором за [43; 23].

Аналіз світового досвіду країн, що розвиваються, за останнє десятиліття дозволяє виокремити низку спільних тенденцій та уроків у сфері бюджетної політики.

По-перше, успішні країни, як правило, дотримуються принципів макрофінансової стабільності та фіскальної дисципліни. Наприклад, В'єтнам, який демонстрував стійкі темпи зростання на рівні 6-7% протягом 2010-х років, проводив зважену бюджетну політику, підтримуючи дефіцит бюджету на рівні 3-4% ВВП та державний борг на рівні 50-60% ВВП [56]. Натомість Аргентина, яка проводила експансійну фіскальну політику та накопичувала значний борговий тягар, зіткнулася з борговою кризою та рецесією у 2018-2019 рр.

По-друге, ефективна бюджетна політика має бути інклюзивною та орієнтованою на розвиток людського капіталу. Показовим є досвід Індонезії, яка протягом 2010-х років суттєво наростила видатки на освіту (до 20% бюджету) та охорону здоров'я (до 5% ВВП), що дозволило покращити якість людського капіталу та закласти основи для довгострокового зростання [49]. У той же час, нехтування розвитком людського капіталу в країнах Африки на південь від Сахари стало однією з причин затяжної стагнації в регіоні.

По-третє, пріоритизація інвестицій в інфраструктуру є важливою

передумовою прискорення економічного зростання. Наприклад, Ефіопія, яка протягом 2010-х років інвестувала до 15% ВВП в інфраструктурні проекти, змогла забезпечити вражаючі темпи зростання на рівні 10% на рік [54]. Подібним шляхом пішли й інші країни Східної Африки, такі як Руанда та Кенія, що дозволило їм увійти до групи найдинамічніших економік світу.

По-четверте, важливим фактором успіху є послідовність та стратегічна орієнтація бюджетної політики. Як демонструє досвід Малайзії та Чилі, розробка та дотримання середньострокових фіскальних правил і стратегічних планів розвитку дозволяє забезпечити стабільність та передбачуваність бюджетного процесу, уникнути популістських рішень та підпорядкувати бюджетну політику довгостроковим цілям розвитку країни.

Таблиця 1.5.

Успішні практики бюджетної політики країн, що розвиваються

Країна	Ключові характеристики бюджетної політики
Індонезія	<ul style="list-style-type: none"> - прогресивне збільшення соціальних витратів (освіта, охорона здоров'я) - поступова консолідація бюджету та зниження дефіциту - розширення бази оподаткування та покращення податкового адміністрування
В'єтнам	<ul style="list-style-type: none"> - виважена фіскальна політика, помірний рівень дефіциту та боргу - стимулювання внутрішнього попиту через інвестиції та державне споживання - підтримка експортних галузей через податкові стимули та інфраструктурні інвестиції
Ефіопія	<ul style="list-style-type: none"> - масштабні інвестиції в інфраструктуру (до 15% ВВП) - залучення приватних та іноземних інвестицій через створення індустріальних парків - підтримка сільського господарства як основи економіки та зайнятості

*Джерело: складено автором за [9-12].

Узагальнюючі успішні практики бюджетної політики країн, що розвиваються, за останнє десятиліття, можна виокремити тенденції, що приведені у таблиці 1.5.

Нарешті, ключовою передумовою ефективності бюджетної політики є прозорість бюджетного процесу та підзвітність органів влади. За

даними Міжнародного бюджетного партнерства, країни з вищим рівнем бюджетної прозорості демонструють кращі макроекономічні показники та вищі кредитні рейтинги. В той же час, низький рівень прозорості бюджету асоціюється з вищою корупцією та нижчою ефективністю державних видатків.

Які ж висновки можна зробити для України, виходячи зі світового досвіду країн, що розвиваються?

Насамперед, Україні необхідно забезпечити поступову консолідацію бюджету та зниження дефіциту до цільового показника 2-3% ВВП у середньостроковій перспективі. Це дозволить підтримувати макроекономічну стабільність, зменшити боргове навантаження та розширити фіскальний простір для продуктивних інвестицій.

Водночас, суттєвого перегляду потребує структура бюджетних видатків у напрямі збільшення фінансування освіти, науки, охорони здоров'я – сфер, які є ключовими для розвитку людського капіталу як основи конкурентоспроможності країни. За оцінками Світового банку, збільшення видатків на освіту та охорону здоров'я до 6-7% ВВП (порівняно з нинішніми 3-4%) дозволило б Україні суттєво наростити якість людського капіталу та потенціал довгострокового зростання. Також Україні необхідно активізувати інвестиції в інфраструктуру, зокрема транспортну, енергетичну, цифрову. За оцінками Міністерства економіки, для модернізації інфраструктури до рівня розвинених країн необхідно щорічно інвестувати 8-10% ВВП протягом наступних 10 років. Це вимагатиме як збільшення бюджетного фінансування інфраструктурних проєктів, так і залучення приватних інвестицій через механізми державно-приватного партнерства.

Важливим кроком до підвищення ефективності бюджетної політики має стати впровадження середньострокового бюджетного планування, яке дозволить узгодити бюджетний процес зі стратегічними пріоритетами розвитку держави. Перехід до трирічного бюджетування на основі чітких фіскальних правил сприятиме підвищенню фіскальної дисципліни,

прогнозованості бюджетної політики та ефективності використання бюджетних коштів.

Не менш важливим завданням є підвищення прозорості та підзвітності в управлінні публічними фінансами. Запровадження інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет», приєднання до глобальних ініціатив з фіскальної прозорості, посилення парламентського та громадського контролю за бюджетним процесом – все це сприятиме підвищенню ефективності та результативності бюджетної політики в Україні.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що роль бюджетної політики у забезпеченні соціально-економічного зростання є критично важливою, особливо для країн, що розвиваються. Світовий досвід засвідчує, що ефективна бюджетна політика має базуватися на принципах макрофінансової стабільності, інклюзивності, стратегічної орієнтації, гнучкості та транспарентності. Успішні країни, такі як Індонезія, В'єтнам, Ефіопія, Чилі, демонструють, що збалансований підхід до управління бюджетом, пріоритизація інвестицій в людський капітал та інфраструктуру, дотримання фіскальних правил та забезпечення прозорості бюджетного процесу є запорукою стійкого довгострокового зростання.

Для України, яка стоїть перед викликами забезпечення свого розвитку під час війни і перемоги у ній, модернізація бюджетної політики відповідно до кращих світових практик є нагальною необхідністю. Ключовими пріоритетами мають стати консолідація бюджету та зниження боргового навантаження, збільшення продуктивних видатків на розвиток людського капіталу та інфраструктури, запровадження середньострокового бюджетного планування та підвищення прозорості й підзвітності в управлінні державними фінансами. Врахування цих уроків дозволить Україні повною мірою розкрити потенціал бюджетної політики як драйвера соціально-економічного зростання та наблизитися до стандартів розвинених країн.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

2.1. Аналіз основних показників бюджетної політики України у сучасних умовах

Бюджетна система України протягом 2021-2024 рр. функціонувала в екстремальних умовах, зумовлених наслідками повномасштабного російського вторгнення. Війна спричинила безпрецедентні виклики для державних фінансів, призвела до суттєвих змін у структурі доходів і видатків бюджету, зростання дефіциту та боргового навантаження. Попри це, завдяки зусиллям уряду, підтримці міжнародних партнерів та стійкості української економіки вдалося забезпечити відносну стабільність бюджетної системи та безперебійність виконання критичних функцій держави.

Таблиця 2.1.

Основні показники Державного бюджету України у 2021-2022 рр., млрд грн

Показник	2021 рік	2022 рік	Темп зростання, %
Доходи, всього	1 298,1	1 132,4	-12,8
- податкові надходження	991,6	908,1	-8,4
- неподаткові надходження	255,6	181,9	-28,8
Видатки, всього	1 486,9	1 771,9	+19,2
- оборона та безпека	267,7	688,5	+157,1
Дефіцит бюджету	-188,7	-639,5	+238,9
% до ВВП	-3,6	-16,4	-
Державний та гарантований борг, на кінець року	2 362,4	3 889,5	+64,6
% до ВВП	48,9	82,8	-

* Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України.

Аналіз динаміки ключових показників Державного бюджету України засвідчує значний негативний вплив війни на стан державних фінансів. Зокрема, у 2022 р. фактичні доходи держбюджету становили лише 78,2% від

плану, тоді як видатки зросли на 19,2% порівняно з 2021 р., головним чином за рахунок збільшення фінансування сектору безпеки та оборони (табл. 2.1). Як наслідок, дефіцит бюджету сягнув рекордних 16,4% ВВП, а державний та гарантований борг зріс до 82,8% ВВП на кінець 2022 р.

Ситуація з виконанням місцевих бюджетів у 2021-2022 рр. була дещо кращою, насамперед завдяки збереженню власної дохідної бази. Зокрема, надходження від ПДФО та місцевих податків і зборів продемонстрували відносну стійкість. Водночас через скорочення міжбюджетних трансфертів із держбюджету загальні доходи місцевих бюджетів у 2022 р. зменшилися на 11,3% порівняно з 2021 р., а дефіцит становив 1,4% ВВП (табл. 2.2).

Таблиця 2.2.

Основні показники місцевих бюджетів України у 2021-2022 рр., млрд грн

Показник	2021 рік	2022 рік	Темп зростання, %
Доходи, всього	735,5	652,4	-11,3
- власні доходи	394,3	422,6	+7,2
- офіційні трансферти	341,2	229,8	-32,6
Видатки, всього	756,3	705,8	-6,7
Дефіцит бюджету	-20,8	-53,4	+156,7
% до ВВП	-0,4	-1,4	-

*Джерело: складено за даними Державної казначейської служби України.

У 2023 р. на стан бюджетної системи впливали такі ключові фактори, як поступове відновлення економічної активності на деокупованих територіях, продовження воєнних дій на Сході та Півдні, нарощення міжнародної фінансової та військової допомоги, а також початок реалізації проєктів з повоєнної відбудови інфраструктури. За підсумками 2023 р. доходи Державного бюджету України зросли на 21,3% порівняно з 2022 р., головним чином за рахунок відновлення податкової бази та розширення неподаткових платежів. Водночас видатки держбюджету збільшилися на 14,7%, насамперед на потреби оборони та безпеки. Дефіцит бюджету залишався високим (11,2% ВВП), але дещо скоротився порівняно з піковим значенням 2022 р.

На місцевому рівні ситуація покращилася завдяки зростанню власних

доходів (на 15,1%) та відновленню державної підтримки у формі субвенцій на соціально-економічний розвиток територій. Дефіцит місцевих бюджетів скоротився до 0,9% ВВП.

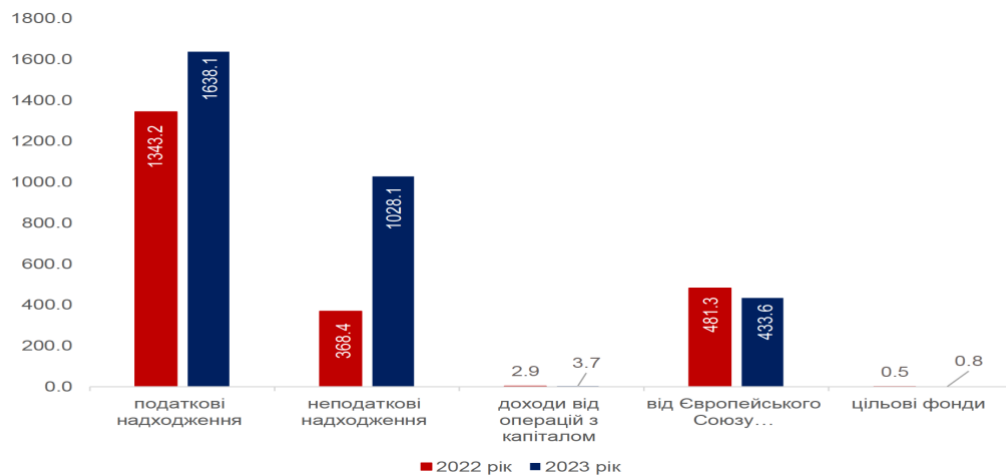

Рис. 2.1 Динаміка доходів зведеного бюджету України за 2022-2023 роки, млрд грн [17]

Аналіз рисунка 2.1 дає змогу зробити висновок, що протягом воєнних 2022- 2023 років основні доходи до зведеного бюджету надходили від податкових надходжень, а на другому місці були неподаткові надходження. Суттєвими відмінностями бюджету воєнних років є наявність у доходах допомоги від ЄС та інших партнерів.

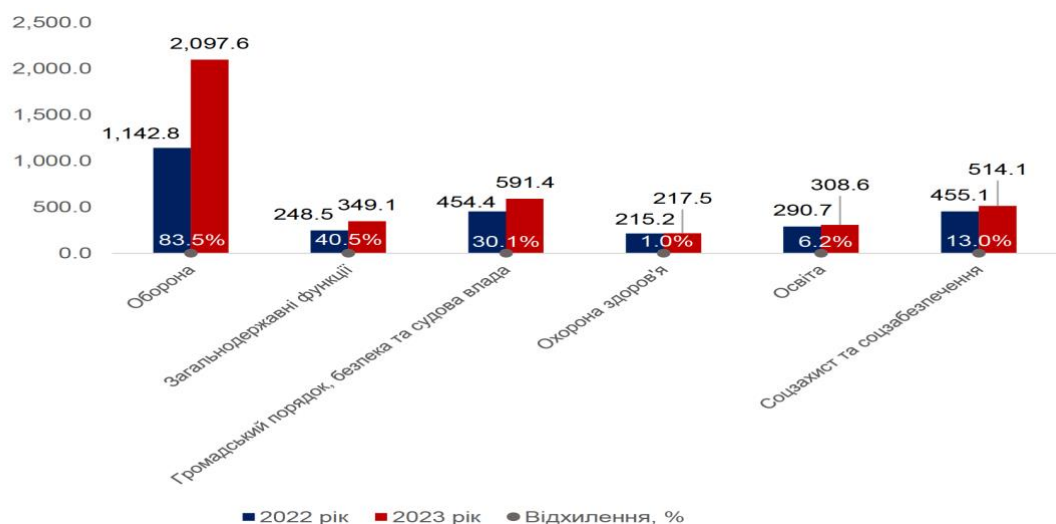

Рис. 2.2 Динаміка видатків зведеного бюджету України (за функціональною класифікацією) у 2022-2023 роках, млрд грн [17]

Аналіз рис. 2.2 наглядно показує напрямки використання бюджетних коштів, де 1 місце займають видатки на оборону.

У 2024 р. виконання бюджету відбувалося в умовах поступової нормалізації фіскального простору та реалізації планів з повоєнного відновлення України. Доходи держбюджету зросли на 16,8% порівняно з 2023 р., зокрема податкові надходження – на 18,1%, неподаткові – на 12,3%. Це пов'язано з відбудовою економіки, поверненням бізнесу та населення на деокуповані території. Пріоритетним напрямом видатків залишалися оборона та безпека (38,4% загального обсягу), але їх частка дещо знизилася на користь відновлення інфраструктури, підтримки реального сектору економіки. Дефіцит держбюджету скоротився до 7,6% ВВП, хоча залишався вищим за допандемічний рівень. У структурі видатків держбюджету за січень-квітень 2024 р. (рис. 2.3) найбільшу частку становили видатки на оборону (50%), громадський порядок і безпеку (16%), соціальний захист (13%), економічну діяльність (8%). Це свідчить про збереження фокусу бюджетної політики на забезпеченні обороноздатності країни, підтримці вразливих верств населення та відновленні економіки.

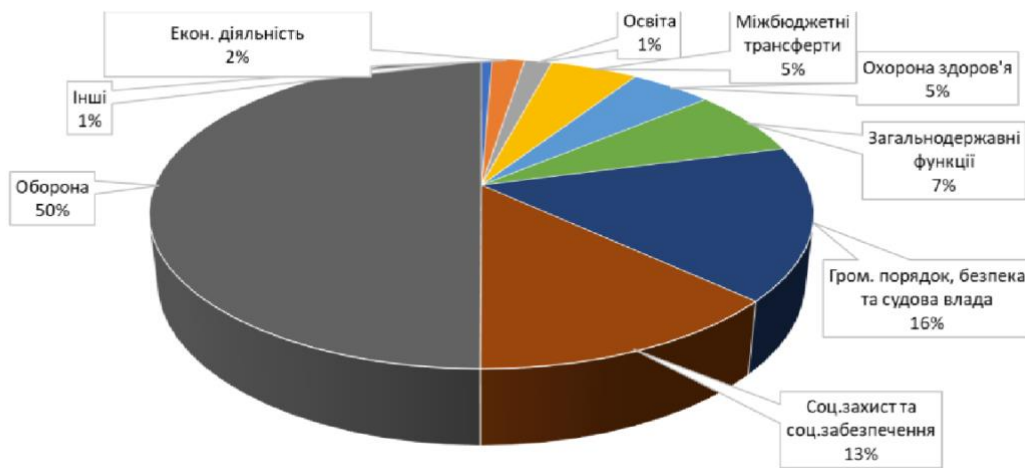

Рисунок 2.3. Видатки Державного бюджету України за січень-квітень 2024 р. (за функціональною класифікацією видатків), %

Джерело: Дані Державної казначейської служби України [29].

Місцеві бюджети у 2024 р. продемонстрували позитивну динаміку завдяки поживленню економічної активності та посиленню фінансової

спроможності територіальних громад у рамках реформи децентралізації. Зростання власних доходів місцевих бюджетів склало 19,4%, а дефіцит скоротився до 0,6% ВВП.

Урядом здійснювалися активні заходи з підтримки пріоритетних галузей та напрямів соціально-економічного розвитку, зокрема:

- розширено державну підтримку інвестиційних проектів зі значними інвестиціями (понад 12 млн євро) у галузях переробної промисловості, інфраструктури, ІТ тощо;
- виділено додаткові кошти на створення навчально-практичних центрів професійної освіти, оновлення шкільних автобусів, ремонт та будівництво укріплень у закладах загальної середньої освіти;
- збільшено обсяги видатків на капітальні проекти з відновлення та розвитку дорожньої інфраструктури;
- надано цільову допомогу прифронтовим та деокупованим територіям для компенсації втрат доходів місцевих бюджетів.

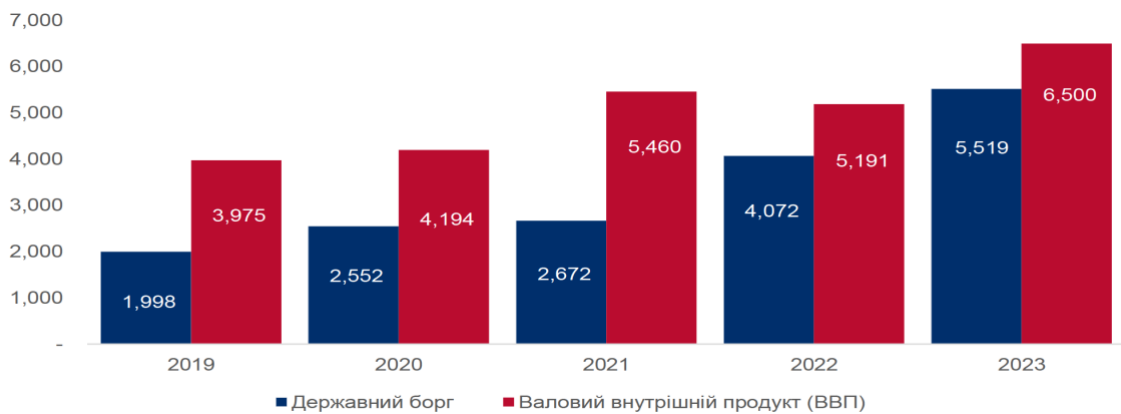

Рисунок 2.4. Динаміка сукупного державного боргу і ВВП України у 2019-2023 роках, млрд грн [17]

Рисунок 2.4 показує динаміку сукупного державного боргу і ВВП України, як показує його аналіз державний борг зростає і домінує в структурі зовнішній борг, що збільшує залежність країни і приводить до необхідності зростання видатків бюджету на його погашення та впливає необхідність корекції бюджетної політики з врахуванням цих викликів.

Таким чином, аналіз ключових показників бюджетної системи України

у 2021-2024 рр. свідчить, що попри колосальні виклики воєнного часу вдалося забезпечити відносну стійкість та адаптивність державних фінансів, безперервність фінансування критичних сфер, поступове відновлення фіскального простору.

Критичний аналіз бюджетної політики України у 2024 році, а також у попередні роки війни, базується на різних аспектах, що визначають ефективність і виклики фінансування державних потреб в умовах воєнного стану. Упродовж останніх років уряд України адаптував бюджетну політику для забезпечення фінансової стійкості, але війна суттєво ускладнила цю задачу, потребуючи додаткових витрат на оборону та соціальну підтримку.

1) *Пріоритети бюджету в умовах війни:* у 2024 році бюджет України продовжує орієнтуватися на забезпечення національної безпеки, соціальний захист, підтримку місцевих бюджетів і відновлення критичної інфраструктури. Видатки на оборону займають значну частку державного бюджету – понад 50% видатків направлено на сектор безпеки та оборони, що є наслідком безперервної загрози з боку Росії. Такі витрати включають будівництво та облаштування військових споруд, інженерних загороджень і фортифікаційних укріплень. Хоча оборонні витрати є безумовно виправданими, цей значний фінансовий тягар зменшує можливості для інвестицій в інші стратегічно важливі сфери.

2) *Проблеми бюджетного планування та дефіцит фінансування:* одним з основних викликів бюджетної політики є високий дефіцит бюджету, покриття якого відбувається за рахунок внутрішніх і зовнішніх запозичень. У 2024 році рівень запозичень до загального фонду державного бюджету становить 96,5% від плану. Ця ситуація наголошує на залежності України від зовнішньої фінансової підтримки, яка забезпечує бюджетне покриття і підтримує економічну стійкість. Зокрема, значна частина коштів надходить від міжнародних грантів та кредитів. Втім, така залежність підвищує боргове навантаження і створює додаткові ризики для макроекономічної стабільності у довгостроковій перспективі.

3) *Соціальний сектор: підтримка в умовах обмежених ресурсів:* соціальна сфера залишається одним з ключових пріоритетів, особливо з огляду на значну кількість внутрішньо переміщених осіб і військових. На соціальні виплати спрямовано близько 13% загального обсягу видатків, а підтримка місцевих бюджетів здійснюється через систему міжбюджетних трансфертів. Додаткові дотації надано прифронтовим громадам, які зазнали втрат від зменшення податкових надходжень. Водночас, бюджетна підтримка залишається обмеженою внаслідок перевантаження оборонним фінансуванням, що ставить під загрозу стабільність соціальної підтримки у тривалому періоді.

4) *Інвестиційна політика та її обмеження:* у 2024 році для підтримки інвестиційної активності передбачено видатки на реалізацію інвестиційних проектів зі значними інвестиціями, однак ці витрати є обмеженими. Держава компенсує частину витрат інвесторів у стратегічних секторах, таких як охорона здоров'я, видобувна промисловість та транспорт. Проте залучення інвестицій в умовах війни є викликом, оскільки підприємці побоюються ризиків, пов'язаних із політичною та економічною нестабільністю. Крім того, обмеженість фінансових ресурсів значно стримує реалізацію потенційно вигідних для економіки проектів.

5) *Державні заходи з відновлення інфраструктури та допомога громадам:* у рамках бюджетної політики значні ресурси виділяються на відновлення пошкоджених об'єктів інфраструктури, а також на відновлення комунальних закладів освіти та медицини, які постраждали під час військових дій. На ці цілі виділяються гранти та кредити від міжнародних партнерів, що дозволяє хоча б частково компенсувати втрати та стабілізувати ситуацію в найбільш постраждалих регіонах. Проте процес відновлення проходить повільно, частково через значну бюрократизацію бюджетного процесу та високий рівень залежності від зовнішніх донорів.

6) *Критичні аспекти попередньої бюджетної політики:* попередні роки війни показали, що бюджетна політика потребує суттєвого корегування

у частині гнучкості та оперативності реагування на безпекові виклики. Після 2022 року значні кошти були перенаправлені з розвитку економіки на безпеку, але одночасно були обмежені можливості для розвитку регіонів та підтримки інновацій. Ці зміни призвели до зростання інфляції, послаблення національної валюти і зниження реальної купівельної спроможності населення.

Серед позитивних тенденцій варто відзначити:

- поступове відновлення доходів бюджету внаслідок поживлення економічної активності, розширення податкової бази, детінізації економіки;
- підвищення ефективності адміністрування податків і зборів, зокрема ПДВ та акцизів;
- збереження фінансової стійкості місцевих бюджетів завдяки власній дохідній базі та державній підтримці у формі міжбюджетних трансфертів;
- перехід від антикризових заходів до фінансування проєктів відновлення та модернізації інфраструктури, розвитку реального сектору економіки.

Водночас, зберігаються суттєві ризики для бюджетної системи, насамперед:

- високий рівень дефіциту бюджету та державного боргу через необхідність покриття додаткових безпекових та соціальних видатків;
- залежність від міжнародної фінансової допомоги для покриття касових розривів та обслуговування боргу;
- звуження фіскального простору для здійснення продуктивних інвестицій в економіку та людський капітал.

Відтак, у середньостроковій перспективі ключовими завданнями бюджетної політики мають стати:

- поступове зниження бюджетного дефіциту та рівня державного боргу до безпечних значень;
- підвищення стійкості державних фінансів шляхом розширення власної дохідної бази, оптимізації видатків, удосконалення механізмів управління боргом;

- посилення інвестиційної спрямованості бюджетних видатків, концентрація ресурсів на проєктах з високою економічною та соціальною віддачею;
- підвищення ефективності використання бюджетних коштів через удосконалення системи держзакупівель, розвиток державно-приватного партнерства, впровадження середньострокового бюджетного планування;
- посилення транспарентності та підзвітності у сфері управління публічними фінансами, розширення участі громадськості у бюджетному процесі.

Реалізація цього комплексу заходів дозволить зміцнити фінансову спроможність держави, підвищити якість надання суспільних благ та послуг, стимулювати відновлення і розвиток економіки у післявоєнний період. Бюджетна політика має стати надійним фундаментом для реалізації амбітної програми повоєнної відбудови України на засадах сталого, інклюзивного зростання.

2.2. Оцінка дієвості і оптимальності чинної бюджетної політики України в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку у воєнний час

Бюджетна політика як ключовий елемент державної економічної політики відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні макроекономічної стабільності, створенні передумов для відновлення та розвитку в умовах воєнного стану. Від ефективності бюджетного регулювання значною мірою залежить спроможність держави виконувати свої функції, підтримувати життєдіяльність суспільства, стимулювати економічну активність. Попри безпрецедентні виклики, спричинені повномасштабною агресією РФ, Україні вдалося забезпечити функціонування бюджетної системи та адаптувати її до нових реалій. Водночас, аналіз поточної ситуації засвідчує наявність низки проблем і ризиків, які потребують коригування бюджетної політики для

підвищення її дієвості та оптимальності.

Ключовими характеристиками бюджетної політики України у воєнний період 2022-2023 рр. стали:

1) Кардинальна зміна структури бюджетних видатків на користь фінансування сектору безпеки і оборони. Якщо у 2021 р. частка видатків на оборону становила 8,6% загального обсягу видатків зведеного бюджету, то у 2022 р. вона зросла до 32,5%, а у I кварталі 2023 р. – до 48,7%. При цьому видатки на економічну діяльність скоротилися з 13,6% до 7,6%, на освіту – з 14,3% до 8,6%, на охорону здоров'я – з 10,2% до 6,4% відповідно. Таке зміщення акцентів є вимушеним і виправданим в умовах війни, але створює ризики для відновлення економіки та соціальної сфери.

2) Різке зростання дефіциту бюджету та державного боргу внаслідок розриву між доходами і видатками. За даними Міністерства фінансів України, дефіцит державного бюджету у 2022 р. сягнув 639,5 млрд грн або 16,4% ВВП (у 2021 р. – 188,7 млрд грн або 3,6% ВВП). Державний та гарантований борг зріс з 2362,4 млрд грн (48,9% ВВП) на кінець 2021 р. до 3889,5 млрд грн (82,8% ВВП) на кінець 2022 р. Основними джерелами покриття дефіциту стали внутрішні запозичення (розміщення військових ОВДП) та зовнішня фінансова допомога від міжнародних партнерів. Попри необхідність таких запозичень, вони посилюють боргове навантаження та створюють ризики для фіскальної стійкості у середньостроковій перспективі.

3) Послаблення фіскальної дисципліни та контролю за використанням бюджетних коштів. В умовах війни уряд був змушений спростити процедури перерозподілу видатків, здійснення закупівель, виділення коштів з резервного фонду. Значна частина видатків на оборону та безпеку має закритий характер і не підлягає деталізованому звітуванню. Це створює передумови для неефективного використання коштів, порушень бюджетного законодавства, корупційних ризиків. За оцінками Рахункової палати України, обсяг виявлених порушень бюджетного законодавства у 2022 р. зріс на 24,8% порівняно з 2021 р. і становив 45,3 млрд грн.

4) Зниження фіскальної автономії місцевих бюджетів та посилення їх залежності від трансфертів з державного бюджету. Через скорочення власних доходів місцевих бюджетів (зокрема, ПДФО, плати за землю, єдиного податку) на тлі зростання видатків на оборону та соціальний захист, частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів зросла з 33,1% у 2021 р. до 38,7% у 2022 р. За таких умов знижуються стимули до нарощування доходної бази на місцях, обмежуються можливості органів місцевого самоврядування фінансувати власні повноваження та інвестиційні проекти.

5) Зміщення акцентів бюджетної політики з довгострокових цілей розвитку на короткострокові антикризові заходи. В умовах невизначеності та непередбачуваності ситуації горизонт бюджетного планування неминуче звужується.

Таблиця 2.3.

Окремі показники дієвості бюджетної політики України у 2021-2023

рр.

Показник	2021 р.	2022 р.	I кв. 2023 р.
Реальний ВВП, % до попереднього періоду	103,4	70,2	70,1
Індекс споживчих цін, %	110,0	126,6	124,4
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	9,8	22,7	23,2
Реальна заробітна плата, % до попер. періоду	110,9	79,1	76,4
Частка населення за межею бідності, %	21,1	50,8	55,0

*Джерело: складено за даними Державної служби статистики України, Міністерства соціальної політики України.

Таблиця 2.3 узагальнює ключові показники, які характеризують дієвість бюджетної політики з точки зору впливу на макроекономічну ситуацію та соціальні параметри.

Як видно з таблиці 2.3., попри зусилля уряду зберегти фінансову стабільність та підтримати економіку, негативні наслідки війни проявляються у глибокому падінні ВВП, прискоренні інфляції, зростанні безробіття, зниженні реальних доходів населення, поширенні бідності.

Основні зусилля держави спрямовані на вирішення поточних завдань – забезпечення виплат військовослужбовцям та правоохоронцям, підтримку критичної інфраструктури, допомогу населенню та бізнесу, постраждалим від війни. Водночас, недофінансованими залишаються капітальні видатки, інвестиційні проекти, видатки розвитку, що послаблює потенціал післявоєнного відновлення економіки.

Бюджетна політика в такій ситуації має вкрай обмежені можливості щодо коригування макроекономічних і соціальних дисбалансів. Це актуалізує питання трансформації бюджетної політики у напрямі підвищення її дієвості та оптимальності.

На нашу думку, ключовими пріоритетами такої трансформації мають бути:

1) Оптимізація структури видатків бюджету для підтримки економічного відновлення. Попри об'єктивну необхідність значних видатків на безпекові потреби, слід розширювати інвестиційну складову бюджету, спрямовувати кошти на пріоритетні сфери, здатні забезпечити відбудову та модернізацію економіки – енергетика, інфраструктура, промисловість, ІТ, АПК. Особливу увагу слід приділити відбудові зруйнованих регіонів, залученню інвестицій в рамках повоєнних відновлювальних програм.

2) Посилення боргової стійкості та забезпечення фіскальної консолідації. Хоча в умовах війни боргове фінансування видатків є неминучим, необхідно дотримуватись принципів боргової стійкості, уникати надмірного накопичення боргів. Цьому сприятиме зміцнення фіскальної дисципліни, вдосконалення управління державними запозиченнями та гарантіями, оптимізація структури боргового портфеля. У середньостроковій перспективі слід націлюватись на зниження дефіциту бюджету до 3% ВВП та

стабілізацію боргового навантаження.

3) Підвищення адресності бюджетної підтримки населення і бізнесу для пом'якшення соціальних наслідків війни. В умовах обмежених бюджетних ресурсів допомога має бути сфокусована на найбільш вразливих категоріях – ВПО, жителі постраждалих територій, багатодітні родини, особи з інвалідністю. Щодо бізнесу, то підтримка має мати не суто компенсаційний, а стимулюючий характер, заохочувати до створення робочих місць, інвестицій, інновацій. Це вимагає перегляду та оптимізації бюджетних програм соціальної підтримки та економічного розвитку.

4) Зміцнення інституційної спроможності та підзвітності бюджетного процесу. Необхідно відновлювати дієвість механізмів контролю за використанням бюджетних коштів, забезпечувати прозорість і верифікацію видатків, особливо у чутливих сферах безпеки і оборони. Важливими є заходи з підвищення ефективності управління фіскальними ризиками, зокрема щодо держпідприємств та місцевих бюджетів. Доцільно поступово повертатися до практики середньострокового бюджетного планування, узгодження бюджетної політики зі стратегіями розвитку.

5) Розширення фінансових можливостей місцевого самоврядування в контексті відновлення деокупованих територій. Слід переглянути міжбюджетні відносини на користь збільшення дохідної бази місцевих бюджетів, розширення їх прав щодо встановлення ставок місцевих податків і зборів, планування видатків. При цьому фінансова підтримка з центрального бюджету постраждалих громад має залежати від ефективності їх дій з відновлення інфраструктури, забезпечення соціальних послуг, реалізації проектів розвитку.

6) Синергія бюджетної політики з іншими складовими економічної політики держави – грошово-кредитною, структурною, інвестиційною, зовнішньоторговельною, борговою. Скоординоване застосування різних політичних інструментів дозволить досягти кращих результатів щодо макрофінансової стабілізації, активізації економічної діяльності, залучення

інвестицій, підтримки експорту, соціального захисту і розвитку людського капіталу. Це вимагає узгодження цілей і дій Мінфіну, НБУ, профільних міністерств та відомств.

Підсумовуючи, зазначимо, що чинна бюджетна політика України загалом адекватна викликам воєнного часу, спрямована на фінансування критичних потреб держави та суспільства в умовах обмежених ресурсів. Водночас, для підвищення її дієвості та оптимальності з точки зору підтримки економічного відновлення та соціального розвитку, необхідні цілеспрямовані зусилля з трансформації бюджетної політики. Серед ключових напрямів – оптимізація структури видатків на користь інвестиційних проектів, посилення боргової стійкості, підвищення адресності соціальної підтримки, зміцнення інституційної спроможності бюджетного процесу, розширення фінансових можливостей місцевого самоврядування, синергія з іншими складовими економічної політики.

Реалізація цих пріоритетів дозволить перетворити бюджетну політику на ефективний інструмент повоєнного відновлення та розбудови України на засадах інклюзивного зростання, зміцнення конкурентоспроможності, підвищення якості життя громадян. При цьому важливо враховувати, що бюджетна політика не може вирішити всі проблеми самотужки, а має доповнюватись і координуватись з іншими реформами – інституційними, регуляторними, структурними. Лише системний, послідовний та узгоджений підхід до формування і реалізації державної політики здатен забезпечити успішну трансформацію України у повоєнний період.

Звісно, на цьому шляху є чимало викликів і ризиків – тривалість війни та невизначеність безпекової ситуації, дефіцит фінансових ресурсів, інституційні пастки та опір змінам, політична нестабільність тощо. Тому бюджетна політика має бути достатньо гнучкою і адаптивною, щоб вчасно реагувати на зміни ситуації, коригувати пріоритети та інструменти. Водночас, принципи фіскальної дисципліни, прозорості, ефективності та підзвітності мають залишатися непорушними – як запорука довіри суспільства та міжнародних

партнерів.

Особливу роль у цьому процесі відіграє співпраця з міжнародними фінансовими організаціями та країнами-донорами. Фінансова та технічна допомога МВФ, Світового банку, ЄС, G7 та інших партнерів є критично важливою для підтримки бюджетної стабільності, реалізації реформ, залучення інвестицій. Тому бюджетна політика має формуватися з урахуванням рекомендацій та вимог міжнародних партнерів, демонструвати послідовність і відповідальність у виконанні взятих зобов'язань.

Не менш важливим фактором ефективності бюджетної політики є комунікація та взаємодія влади з суспільством, врахування потреб та очікувань різних соціальних груп і територій. Бюджетний процес має стати більш інклюзивним і партисипативним, залучати громадськість та експертне середовище до обговорення та моніторингу бюджетних рішень. Це сприятиме підвищенню суспільної легітимності та підтримки реформ, зміцненню соціальної згуртованості та довіри.

Отже, у якості робочого висновка можна зробити таке: оцінка дієвості та оптимальності чинної бюджетної політики України в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку у воєнний час засвідчує її адаптивність до безпрецедентних викликів, спричинених повномасштабною агресією РФ. Попри суттєві бюджетні дисбаланси, спад економіки та соціальні потрясіння, вдалося забезпечити фінансування критично важливих державних функцій, насамперед у сфері оборони та безпеки, підтримати вразливі верстви населення та бізнес. Водночас, поточна бюджетна політика не позбавлена недоліків, які знижують її ефективність як інструменту економічного відновлення та розвитку. Ключовими проблемами є: нераціональна структура видатків з переважанням поточних витрат, високий дефіцит бюджету та державний борг, послаблення фіскальної дисципліни та контролю, звуження горизонту планування, зниження фінансової автономії місцевого самоврядування. Відтак, нагальним завданням є трансформація бюджетної політики у напрямі посилення її інвестиційної спрямованості, забезпечення

боргової стійкості, підвищення адресності соціальної підтримки, зміцнення інституційної спроможності бюджетного процесу, розширення фінансових можливостей територій, синергії з іншими напрямками економічної політики. Успішна реалізація цих пріоритетів дозволить перетворити бюджетну політику на дієвий драйвер повоєнного відновлення та розвитку України на засадах інклюзивного зростання, підвищення конкурентоспроможності та якості життя громадян.

2.3. Проблеми та виклики бюджетної політики України у воєнний час

Бюджетна політика України в умовах воєнного стану зіткнулася з низкою серйозних проблем і викликів, які суттєво ускладнюють виконання нею функцій щодо забезпечення макрофінансової стабільності, підтримки економічної активності та соціальної захищеності громадян. Системний аналіз цих проблем є необхідною передумовою для визначення пріоритетів реформування бюджетної сфери та підвищення ефективності використання обмежених фінансових ресурсів держави в кризовий період.

Однією з ключових проблем є різке падіння доходів бюджету внаслідок скорочення економічної активності, руйнування виробничих потужностей та інфраструктури, зниження платоспроможного попиту населення. За даними Міністерства фінансів України, у 2022 році фактичні доходи державного бюджету становили лише 78,2% від планових показників, затверджених у бюджеті. При цьому найбільше недовиконання спостерігалось за податковими надходженнями – на рівні 72,3% від плану. Це пов'язано зі зменшенням бази оподаткування за основними податками – ПДВ (-13,4%), податком на прибуток підприємств (-32,1%), ПДФО (-8,9%). Значне падіння демонструють і митні надходження (-27,5%) через розрив логістичних ланцюгів, скорочення імпорту, запровадження тимчасових пільг зі сплати ввізного мита. В таких умовах дохідна частина бюджету об'єктивно не може покривати зростаючі видатки, насамперед на оборону та соціальний захист, що посилює ризики

розбалансування бюджетної системи.

Не менш гострою проблемою є надмірне боргове навантаження на бюджет, зумовлене необхідністю залучення значних обсягів запозичень для покриття дефіциту. За підсумками 2022 року державний та гарантований борг України зріс на 64,6% – до 3 889,5 млрд грн або 82,8% ВВП. При цьому основну частку приросту боргу забезпечили внутрішні запозичення, зокрема розміщення військових облігацій (ОВДП) на суму близько 600 млрд грн. Хоча такі запозичення є вимушеним кроком в умовах обмеженого доступу до зовнішніх ринків капіталу, вони несуть суттєві ризики для фіскальної стійкості. По-перше, зростання боргового навантаження підвищує вразливість державних фінансів до коливань валютного курсу, відсоткових ставок, рефінансування боргів. По-друге, посилюється ефект витіснення приватних інвестицій через перетікання ліквідності на ринок ОВДП. По-третє, відволікаються бюджетні ресурси на обслуговування боргу замість спрямування на продуктивні інвестиції чи соціальні видатки.

Серйозним викликом для бюджетної політики в умовах війни є необхідність кардинального перегляду структури видатків та їх концентрації на найбільш критичних напрямках. З одного боку, різко зросла частка видатків на сектор безпеки і оборони – з 8,6% у 2021 році до 32,5% у 2022 році. Ці кошти спрямовуються на забезпечення Збройних Сил, покриття втрат від руйнувань, підтримку оборонних підприємств тощо. З іншого боку, відбувається скорочення фінансування інших сфер – економічної діяльності, освіти, охорони здоров'я, ЖКГ, охорони довкілля. В таких умовах звужуються можливості для здійснення капітальних інвестицій, реалізації інфраструктурних та інноваційних проектів, бюджетної підтримки базових галузей економіки. Відтак, виникає ризик консервації кризових явищ та гальмування процесів повоєнного відновлення.

Окрему проблему становить послаблення фінансової спроможності та автономії місцевого самоврядування внаслідок війни. Через скорочення власних доходів місцевих бюджетів (зокрема, ПДФО, плати за землю, єдиного

податку), а також зростання навантаження щодо фінансування потреб тероборони, соціального захисту ВПО, відновлення пошкодженої інфраструктури, територіальні громади відчувають гострий дефіцит ресурсів. Хоча уряд надає їм підтримку через цільові субвенції та додаткові дотації, обсяги такої допомоги є недостатніми і нерівномірними. В результаті під загрозою опиняється виконання базових повноважень місцевої влади – в сферах освіти, охорони здоров'я, ЖКГ, благоустрою тощо. Це не лише погіршує якість публічних послуг на місцях, але й підриває стимули громад до нарощування власної економічної бази, залучення інвестицій.

В умовах невизначеності та турбулентності неминуче послаблюється якість бюджетного планування та прогнозування. На тлі високої волатильності макроекономічної ситуації, зовнішніх шоків, непередбачуваності перебігу бойових дій, традиційні методи та моделі бюджетного планування виявляються недостатньо надійними. Горизонт планування звужується до одного бюджетного року, посилюється фрагментарність і ситуативність рішень. Показовим є приклад військового збору, щодо якого п'ять разів протягом 2022 року змінювалися правила справляння – ставки, об'єкт оподаткування тощо. Це знижує прогнозованість податкового середовища, ускладнює адміністрування, створює ризики недовиконання планових показників. Слабким місцем залишається середньострокове бюджетне планування – хоча відповідні прогнози формально розробляються, вони не мають практичного впливу на розподіл видатків та не узгоджені зі стратегічними пріоритетами розвитку.

Значні виклики зберігаються і в частині підвищення ефективності та результативності бюджетних видатків. В умовах війни об'єктивно звужуються можливості застосування традиційних інструментів програмно-цільового методу, моніторингу та оцінювання бюджетних програм. Через терміновість закупівель, спрощення тендерних процедур, конфіденційність деяких видатків (особливо у сфері оборони та безпеки) знижується прозорість використання коштів, посилюються корупційні ризики. За даними Рахункової палати,

загальний обсяг виявлених порушень бюджетного законодавства у 2022 році становив 45,3 млрд грн, що на 24,8% більше, ніж роком раніше. Серед типових порушень – використання коштів усупереч їх цільовому призначенню, здійснення видатків без належних правових підстав, порушення порядку закупівель тощо. Така ситуація не лише завдає прямих фіскальних збитків, але й підриває довіру суспільства до розпорядників бюджетних коштів.

Загалом, ключові проблеми та виклики бюджетної політики України у воєнний період можна узагальнити таким чином (таблиця 2.4).

Усвідомлення зазначених проблем дозволяє окреслити стратегічні пріоритети трансформації бюджетної політики України у воєнний та повоєнний періоди. Серед ключових напрямів такої трансформації варто відзначити:

1. Забезпечення стійкості та збалансованості бюджетної системи шляхом оптимізації структури доходів і видатків, мінімізації невикористаних витрат, підвищення ефективності адміністрування податків. Зокрема, за оцінками Рахункової палати, потенціал додаткових надходжень від детінізації економіки та розширення бази оподаткування становить близько 200 млрд грн щорічно [17].

2. Послідовне зниження дефіциту бюджету та рівня державного боргу до безпечних меж. Згідно з рекомендаціями МВФ, для України прийнятним є дефіцит на рівні 3-4% ВВП та борг на рівні 60% ВВП [55]. Досягнення цих орієнтирів вимагає реалізації виваженої стратегії управління боргом, удосконалення механізмів взаємодії Мінфіну та НБУ, розвитку внутрішнього ринку капіталу.

3. Підвищення інвестиційної спрямованості бюджетних видатків та їх концентрація на пріоритетах повоєнного відновлення. За розрахунками KSE, для відбудови та модернізації економіки України необхідно щонайменше 200 млрд дол. інвестицій протягом 10 років [3]. Важливо забезпечити бюджетну підтримку критичної інфраструктури, високотехнологічних галузей, енергоефективності, розвитку людського капіталу.

4. Реформування міжбюджетних відносин на засадах субсидіарності, справедливості та стимулювання розвитку територій. Це передбачає закріплення за місцевими бюджетами додаткових джерел доходів (зокрема, частини ПДВ та податку на прибуток), удосконалення механізмів вирівнювання та цільових трансфертів, розширення фіскальної автономії громад. При цьому слід посилити відповідальність органів місцевого самоврядування за ефективність використання ресурсів та досягнення результатів [22].

5. Забезпечення стратегічної орієнтації бюджетного планування та його узгодження з пріоритетами відновлення та розвитку. Необхідно повноцінно імплементувати середньострокове бюджетне планування, забезпечити інтеграцію стратегічних документів (Національна економічна стратегія, Стратегія воєнної безпеки тощо) з бюджетним процесом, чітко визначити вимірювані цілі та індикатори виконання бюджетних програм [40].

6. Підвищення ефективності, прозорості та підзвітності використання бюджетних коштів. Цьому сприятиме впровадження і розвиток інформаційно-аналітичної системи управління публічними фінансами «Прозорий бюджет», посилення контролю за публічними закупівлями (зокрема, через удосконалення функціоналу Prozorro), формування інтегрованої звітності головних розпорядників бюджетних коштів, протидія корупційним ризикам.

Реалізація цих пріоритетів вимагає не лише політичної волі та послідовності дій уряду, а й широкої суспільної підтримки та ефективної координації зусиль усіх стейкхолдерів. Важливу роль відіграє співпраця з міжнародними фінансовими організаціями (МВФ, Світовий банк, ЄС), які надають Україні не лише фінансову, а й експертну та технічну допомогу в реформуванні системи управління державними фінансами.

Таблиця 2.4.

Ключові проблеми та виклики бюджетної політики України у воєнний період

Сфера	Характер проблем і викликів	Наслідки та ризики
Доходи бюджету	<ul style="list-style-type: none"> - Падіння бази оподаткування внаслідок економічної кризи - Скорочення надходжень від ПДВ, податку на прибуток, ПДФО - Зменшення митних надходжень 	<ul style="list-style-type: none"> - Розбалансування бюджету, недофінансування видатків - Ускладнення виконання базових функцій держави - Посилення залежності від боргового фінансування
Боргова політика	<ul style="list-style-type: none"> - Стрімке зростання дефіциту бюджету та державного боргу - Переважання внутрішніх запозичень, витіснення інвестицій - Вразливість до валютних, відсоткових та рефінансових ризиків 	<ul style="list-style-type: none"> - Криза платоспроможності та ризик дефолту - Відволікання коштів на обслуговування боргу - Підрив довіри інвесторів та кредиторів
Структура видатків	<ul style="list-style-type: none"> - Концентрація на обороні та безпеці за рахунок інших сфер - Скорочення капітальних видатків та видатків розвитку - Недостатня адресність соціальної підтримки 	<ul style="list-style-type: none"> - Недофінансування інвестицій, інновацій, людського капіталу - Гальмування структурної перебудови та модернізації економіки - Поглиблення галузевих та регіональних диспропорцій
Міжбюджетні відносини	<ul style="list-style-type: none"> - Зниження фінансової автономії місцевого самоврядування - Нерівномірність та недостатність трансфертної підтримки - Зростання видаткового навантаження на місцеві бюджети 	<ul style="list-style-type: none"> - Погіршення якості та доступності публічних послуг на місцях - Демотивація громад до розвитку власної доходної бази - Блокування реформи децентралізації
Бюджетне планування та прогнозування	<ul style="list-style-type: none"> - Висока волатильність та непрогнозованість показників - Звуження горизонту планування до 1 року - Слабкість середньострокового планування та прогнозування 	<ul style="list-style-type: none"> - Фрагментарність та ситуативність бюджетних рішень - Розрив між видатками та стратегічними пріоритетами - Проциклічність та нестійкість фіскальної політики
Ефективність бюджетних видатків	<ul style="list-style-type: none"> - Послаблення контролю та прозорості використання коштів - Обмеженість застосування програмно-цільового методу - Збільшення обсягів порушень бюджетного законодавства 	<ul style="list-style-type: none"> - Неефективне та нецільове використання бюджетних ресурсів - Зниження результативності бюджетних програм - Втрата довіри суспільства до розпорядників коштів

*Джерело: складено автором.

Зокрема, у 2022 році Україна отримала від офіційних кредиторів 13,4 млрд дол. фінансування (з яких 6,5 млрд дол. – у вигляді грантів), що дозволило підтримати макрофінансову стабільність та профінансувати критичні видатки бюджету.

Підсумовуючи, можна констатувати, що бюджетна політика України стикається з масштабними викликами і ризиками, зумовленими як об'єктивними (наслідки війни, глобальні кризові явища), так і внутрішніми (структурні дисбаланси, інституційна слабкість) чинниками. Водночас, криза створює вікно можливостей для кардинальної трансформації бюджетної системи на засадах стійкості, ефективності та підзвітності. Реформа управління публічними фінансами має стати не просто технократичним процесом, а ціннісним вибором на користь розбудови сучасної конкурентоспроможної держави, орієнтованої на потреби громадян. Успіх цієї реформи значною мірою визначатиме спроможність України реалізувати амбітні завдання повоєнного відновлення та досягти стратегічних цілей євроінтеграції.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

3.1. Доходи державного бюджету: економетричне моделювання

Соціально-економічний розвиток країни залежить від низки чинників серед яких доходи бюджету. Оскільки, саме дохідна його частина дає можливість фінансово забезпечити виконання відповідних державних функцій і підтримувати механізм регулювання соціального та економічного напрямку розвитку суспільства. Відповідно дослідження дохідної бази бюджету України є актуальним питанням.

Важливим напрямком є саме прогнозування доходу бюджету України різних рівнів. Виконання даного завдання передбачає дослідження тенденції значень показника за минулі періоди, а також вплив певних макроекономічних чинників. Реалізація такого завдання можлива через застосування економетричного моделювання в основі якого лежать статистичні та математичні моделі [57]. Даний вид моделювання дозволяє дослідити взаємозв'язки між факторами, проаналізувати вплив один на одного та зробити прогноз. Успішна реалізація здійснюється в декілька етапів. Починаючи від побудови моделей з застосуванням програмного забезпечення, яке здатне реалізувати дану задачу, зокрема, MS Excel. Далі здійснюється перевірка моделі на адекватність, використовуючи відповідні тести та критерії. Розрахунок та побудова модельного ряду, порівняння його з фактичними даними з подальшою оцінкою якості моделювання. Якщо реалізовано побудову декількох моделей, то їх порівняння з урахуванням попередніх розрахунків та вибір найкращої для прогнозування. Таким чином, економетричне моделювання дозволяє приймати рішення за основу використовуючи статистичні дані та реалізовуючи їх аналіз. [57]

Реалізуємо алгоритм економетричного моделювання для аналізу та прогнозування доходу державного бюджету України, оскільки саме такий вид моделювання є потужним інструментом та показує свою ефективність під час дослідження різних явищ та процесів, зокрема, і фінансового характеру.

Проведемо моделювання доходу державного бюджету (щорічні дані).

Основою для проведення аналізу став часовий ряд доходу державного бюджету України за період з 2008 по 2023 рік [58]. Візуалізація значень обраного показника за роками та темпи його приросту (ланцюгові, розраховані по відношенню до попереднього року) показана на рис. 3.1

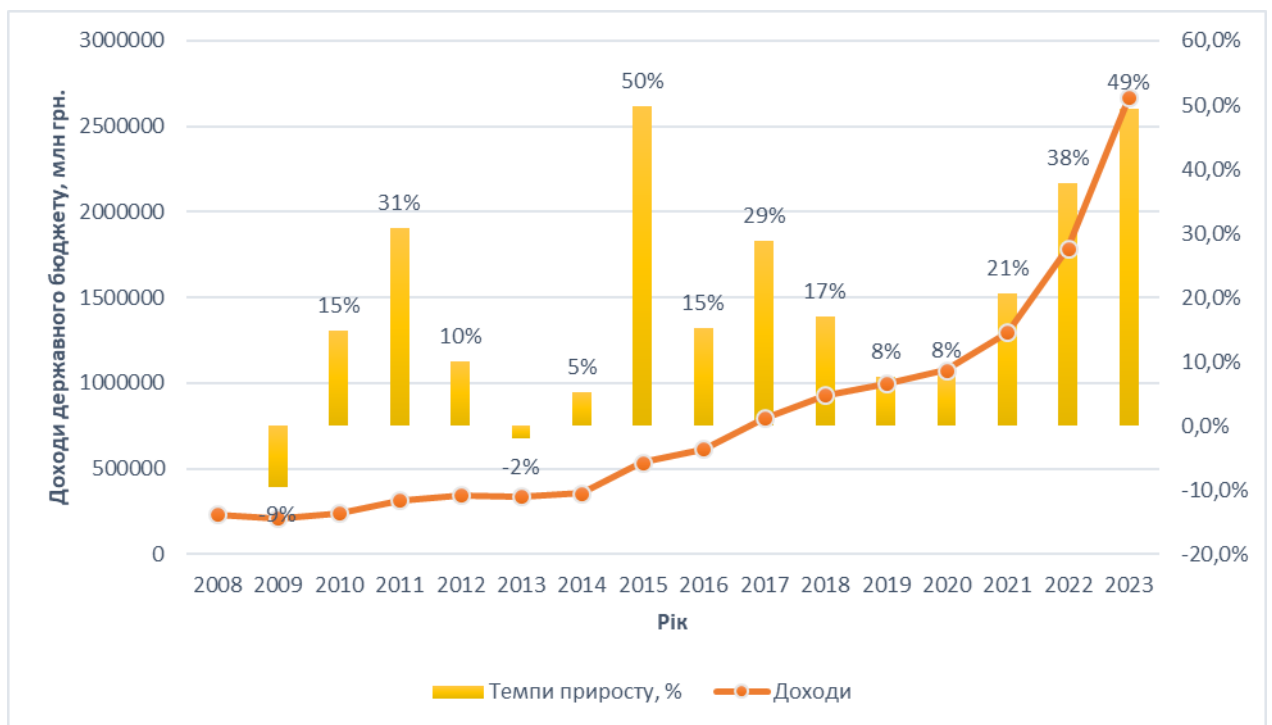

Рис. 3.1. Динаміка доходу державного бюджету України, 2008-2023 рр.

Примітка. Побудовано за даними [58] та розрахунками автора.

Графічний аналіз з відображенням змін значення показника в часі (рис.3.1), дозволяє зробити припущення щодо моделей, які найбільше підходять для апроксимації фактичних даних. Однією з таких моделей є поліноміальна модель, для яких залежність між змінними може бути показана поліномами різного степеню. Крім того, дані моделі широко використовуються в різних сферах і для моделювання складних зв'язків нелінійного характеру. Варто пам'ятати про недоліки даного виду моделей, а

саме це їх перенавчання, зокрема, така ймовірність зростає при високих степенях. Саме тому не рекомендується використовувати поліном вище 3-го степеню для моделювання та прогнозування. [57]

Загальний вигляд поліноміальної моделі:

$$y = a_0 + a_1x + a_2x^2 + \dots + a_nx^n + \varepsilon, \quad (3.1)$$

де y – залежна змінна;

x – незалежна змінна;

a_0, a_1, a_2, a_n – параметри моделі;

n – степінь полінома;

ε – відхилення (похибка апроксимації). [57]

Використавши статистичні дані обсягів доходу державного бюджету України, а також засоби та інструменти MS Excel [59]. Статистичний метод, який використано для оцінки параметрів – метод найменших квадратів, який закладено в алгоритми розрахунків пакету Регресія, функцій MS Excel, механізму підбору лінії тренду. [59]

Таким чином, побудовано поліноміальну модель (2го степеню), яка має вигляд:

$$\hat{y} = 13\,809,39t^2 - 110\,515,08t + 444\,564,36, \quad (3.2)$$

де \hat{y} – доходи державного бюджету України (річні дані), млн грн;

t – час (16 років).

Розглянемо економічну інтерпретацію розрахованих параметрів моделі (2):

1) $a_0 = 444\,564,36$ млн грн – константа в моделі і являється базовим значенням доходу бюджету, яке формується під дією інших факторів, що не були в раховані в даній моделі;

2) $a_1 = -110\,515,08$ – лінійний параметр та показує, як змінюються доходи з часом. Оскільки значення параметру від’ємне, то з часом відбувається зменшення обсягу доходу в середньому на 110 515,08 млн грн;

3) $a_2 = 13\,809,39$ – квадратичний параметр та демонструє нелінійну змінну доходу бюджету з часом. Оскільки значення додатне, то з кожним роком ефект на доходи бюджету зростає прискорено.

Розраховані модельні значення, що були отримані з урахуванням параметрів моделі (2) представлено в табл. 3.1.

Другою моделлю, яка графічно відповідно до зображення своєї кривої може добре описувати фактичний ряд даних є експоненціальна модель. Такий вид моделі є популярним для моделювання різного роду процесів та явищ і фінансові дані не є виключенням. Рекомендації до застосування даного виду моделі – це наявність швидкого пропорційного зростання по відношенню до поточного значення.

Загальний вигляд експоненціальної моделі такий:

$$y = ae^{bx} + \varepsilon, \quad (3.3)$$

де y – залежна змінна;

x – незалежна змінна;

a – параметр моделі, який визначає початкове значення y при $x = 0$;

b – параметр моделі, який характеризує швидкість зростання або

зменшення в залежності від знаку;

e – основа натурального логарифма ($\approx 2,7182$);

ε – відхилення (похибка апроксимації). [57]

Використовуючи дані щодо загального обсягу доходу державного бюджету України та можливості MS Excel [59] для побудови моделей даного виду, отримуємо модель з визначеними параметрами:

$$\hat{y} = 152\,188 e^{0.1605t}, \quad (3.4)$$

де \hat{y} – доходи державного бюджету України (річні дані), млн грн;

t – час (16 років).

Дамо економічну інтерпретацію отриманим значенням параметрів моделі (4). Оскільки, $b = 0,1605$ має знак плюс, то це свідчить про експоненціальне зростання доходу державного бюджету України. Щодо

параметру a , що дорівнює 152 188 млн грн і початковим рівнем доходу на початку спостереження, в даному випадку на початок року.

Числові значення модельного ряду, що був розрахований на основі моделі (3.4) показано в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Фактичні та модельні значення доходу державного бюджету України

Рік	Доходи державного бюджету України, млн грн	Модельні значення, млн грн	
		Експоненціальна модель	Поліноміальна модель
2008	231686,3	178683,6	347858,7
2009	209700,3	209792,0	278771,8
2010	240615,2	246316,3	237303,6
2011	314616,9	289199,5	223454,3
2012	346054	339548,4	237223,7
2013	339180,3	398663,1	278611,9
2014	357084,2	468069,4	347618,9
2015	534694,8	549559,3	444244,7
2016	616274,8	645236,3	568489,2
2017	793265	757570,5	720352,6
2018	928108,3	889461,8	899834,7
2019	998278,9	1044315,2	1106935,6
2020	1076016,7	1226128,1	1341655,2
2021	1296852,9	1439594,3	1603993,7
2022	1787395,6	1690224,4	1893950,9
2023	2671998	1984488,7	2211526,9

Примітка. Сформовано за даними [58] та розрахунками автора.

Оскільки, побудовано декілька моделей, то їх необхідно порівняти використовуючи відповідні методи. Це санкціонуватиме вибір моделі для аналізу та прогнозування серед декількох побудованих. А тому було розраховано статистичні метрики для перевірки якості моделювання, зокрема, коефіцієнт детермінації, середньоквадратичну помилку, середню абсолютну помилку.

Знаковим показником якості моделі є коефіцієнт детермінації, який прийнято позначати як R^2 , його граничні значення від 0 до 1 (або у відсотках

від 0 до 100%). Він показує, яку долю (або відсоток) варіації залежної змінної пояснює незалежна для однофакторної моделі або декілька змінних для багатфакторних моделей). Таким чином, якщо його значення близьке до 1 (100%), то вплив однієї змінної на іншу можна оцінити як значний. А також зауважимо, що чим вище даний коефіцієнт, що розрахований на основі моделі, тим краще вона апроксимує реальні значення ряду даних. [57]

Середньоквадратична помилка (MSE) – міра, яка оцінює якість моделі, враховуючи середню різницю між фактичним та модельними значеннями в квадраті. Для MSE відсутні граничні значення та відповідно чим вона менше, тим вище точність моделі. Формула розрахунку наступна:

$$MSE = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n (y_t - \hat{y}_t)^2, \quad \dots \dots \dots (3.5)$$

де y_t – фактичні значення;

\hat{y}_t – модельні (прогнози) значення;

n – кількість спостережень. [1]

Середня абсолютна помилка (MAE), також є мірою точності, яка оцінює середню величину абсолютних помилок між модельними даними та фактичними в тих же одиницях, що дані моделі. MAE також немає граничних значень та є менш чутливою до великих помилок в порівнянні MSE . Відповідно чим менше MAE , тим краще модель та точніше прогноз.

Формула розрахунку має такий вигляд:

$$MAE = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n |y_t - \hat{y}_t|, (3.6)$$

де y_t – фактичні значення;

\hat{y}_t – модельні (прогнози) значення;

n – кількість спостережень. [1]

Порівняння R^2 , MSE та MAE дозволяє нам обрати модель, яка найкраще підходить для моделювання доходу державного бюджету України (річні дані). Розраховані значення цих статистичних метрик зазначено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Статистичні метрики для перевірки якості моделювання

Модель	R^2	MSE	MAE
Поліноміальна (2)	0,932	28 679 008 875,44	121 654,13
Експоненціальна (4)	0,967	34 397 033 587,36	93 932,68

Примітка. Розрахунки автора.

В таблиці 3.2 виділено значення метрик за якими модель можна вважати кращою для моделювання та прогнозування. Відповідно R^2 для поліноміальної моделі (3.2) дорівнює 0,932 і показує, що вплив часу на доходи державного бюджету України значний, а точніше на рівні 93,2%, а 6,8% діють інші фактор, які не були враховані під час моделювання. Коефіцієнт детермінації експоненціальної моделі (3.4) дорівнює 0,967, тобто варіація обсягів доходу державного бюджету України на 96,7% пояснюється часом, а вплив інших факторів 3,3%. Порівнюючи значення R^2 для обох моделей скажемо, що для експоненціальної моделі (.4) він вище, ніж для поліноміальної (2), а тому за цим показником для моделювання та прогнозування краще обрати саме експоненціальну (2).

Середньоквадратична помилка розрахована за формулою (3.5) для обох моделей: менша для поліноміальної моделі (2), ніж для експоненціальної (4). Це пояснюється чутливістю даної метрики до великих відхилень в певних точках досліджуваного ряду.

Середня абсолютна помилка, що була розрахована за формулою (6), все таки менша для експоненціальної моделі (4) в порівнянні зі значенням MAE , яке було отримане на основі поліноміальної моделі (2).

Таким чином, за двома метриками (коефіцієнтом детермінації та середньою абсолютною помилкою) найкращою для моделювання ряду доходу державного бюджету України є експоненціальна модель (4).

Побудовано діаграму в MS Excel (рис. 3.2), яка демонструє графічно ряди фактичних даних та модельних, отриманих на основі поліноміальної (2) та експоненціальної моделі (4).

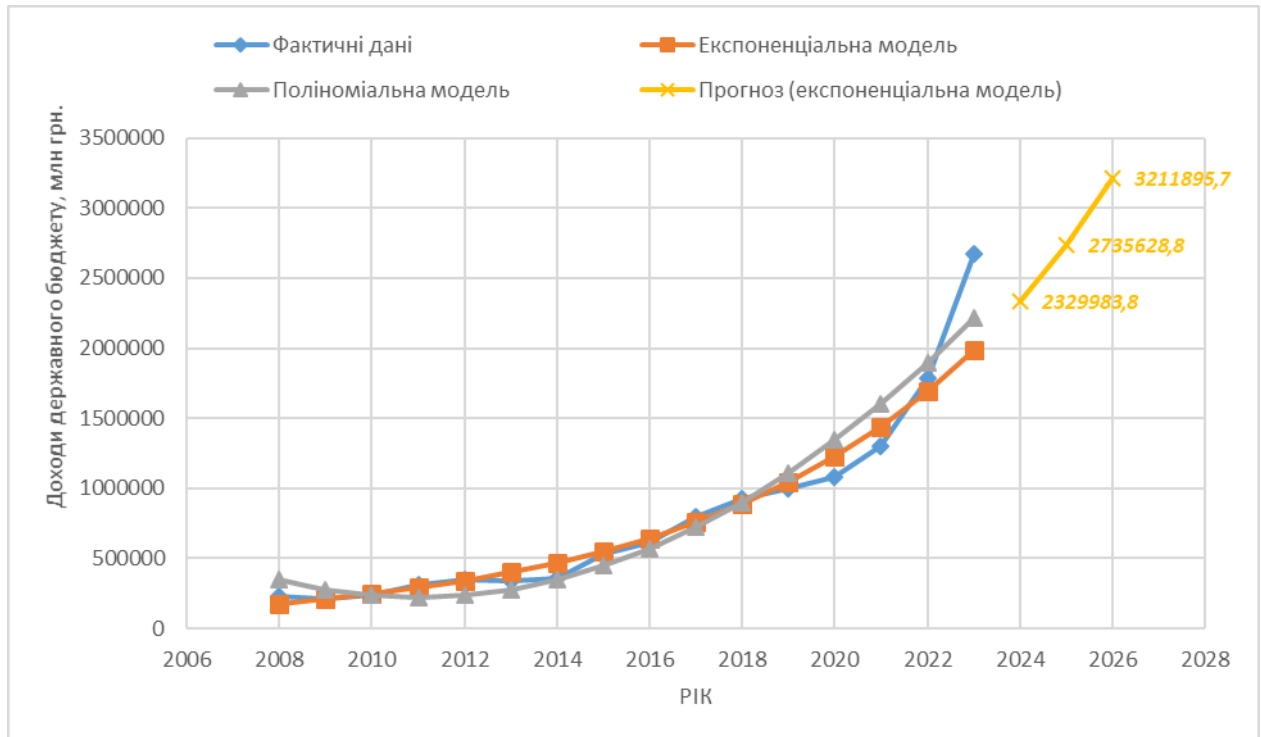

Рис. 3.2. Моделювання та прогноз доходу державного бюджету України
Примітка. Побудовано за даними [58] та розрахунками автора.

Використовуємо отримані параметри експоненціальної моделі (4) для прогнозування значень доходу бюджету. На рис. 3.2 представлено отримані значення прогнозу, що зроблені на 3 роки (2024-2026 рр.), де бачимо тенденцію до зростання загальних обсягів доходу державного бюджету України.

Перейдемо від річних даних до щомісячних для моделювання доходу державного бюджету України, що характеризується наявністю загальних переваг подібного переходу в моделюванні. Перше і це можливість виявлення сезонних коливань і трендів, які не завжди можна віднайти в річних даних. Друге, це частіші дані щодо спостереження показника дають більш точні прогнози. Але зазначимо, що моделі наприклад, на щомісячних даних, є більш чутливими до змін, але і короткострокові прогнози точніші. Третя, це

можливість врахувати випадкові фактори, що можуть виникнути та діяти не протягом всього року, а в конкретні місяці, наприклад. Четверте, це швидкі реакції та адаптованість короткострокових змін чи дії випадкових факторів для прийняття рішень, що можуть носити критичний характер для певних явищ та процесів.

На рис. 3.3 представлено часовий ряд загального обсягу доходу державного бюджету України за період з січня 2018 року по травень 2024 року.

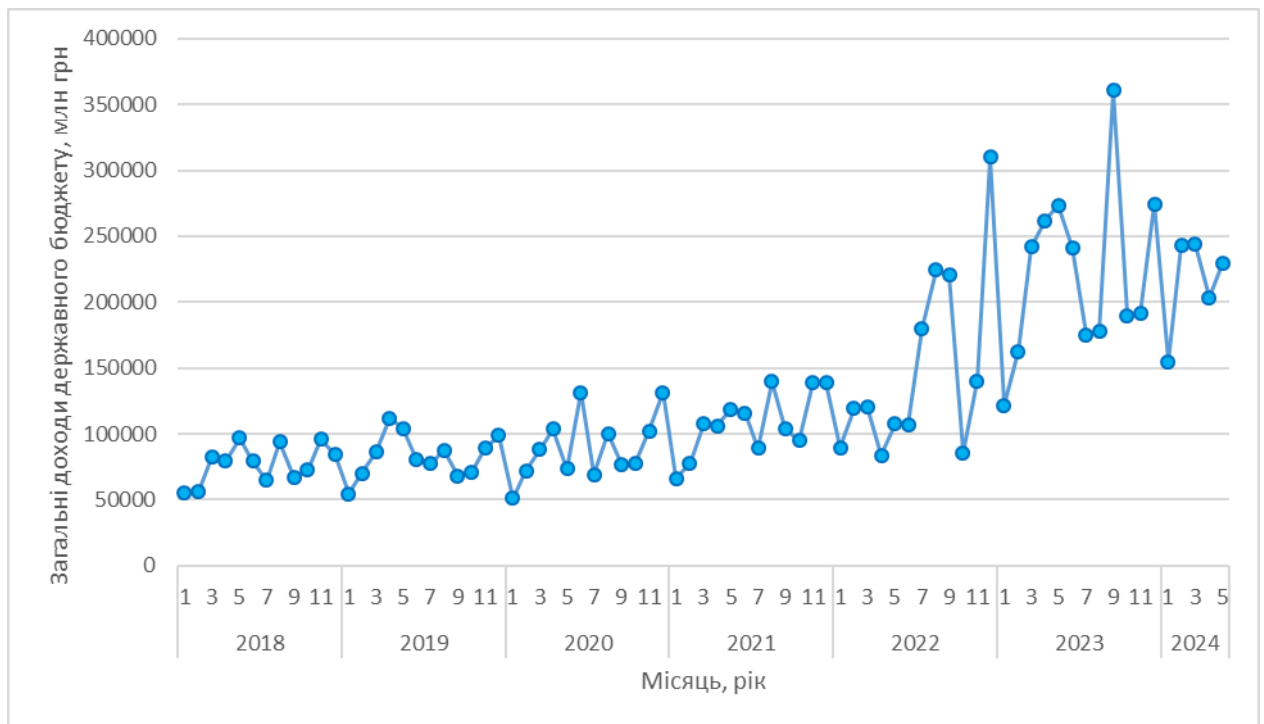

Рис. 3.3. Динаміка доходу державного бюджету України, січень 2018-травень 2024 року (щомісячні дані)

Примітка. Побудовано за даними [60].

Графічний аналіз часового ряду обраного показника (рис. 3.3) показав наявність коливань та тренду в часі. Таким чином, першим припущення стане побудова трендових моделей.

Однією з таких моделей є лінійна, яка має загальний вигляд:

$$y = a_0 + a_1x + \varepsilon, \quad (3.7)$$

де a_0 , a_1 – параметри моделі (числові значення яких треба оцінити);

y – залежна змінна;

x – час;

ε – відхилення (похибка апроксимації). [57]

Використовуючи для аналізу даних можливості MS Excel, побудуємо лінійну трендову модель, яка з оціненими параметрами матиме наступний вигляд:

$$\hat{y} = 2336,7t + 36\,577, \quad (3.8)$$

де \hat{y} – доходи державного бюджету України (щомісячні дані), млн грн;

t – час (номер періоду, від 1 до 77).

Константа в моделі (8) дорівнює 36 577 млн грн і є початковим рівнем доходу державного бюджету, включає в себе дію інших факторів, що не були задіяні в моделі.

Параметр $a_1 = 2336,7$ – це свідчить про те, що з кожним наступним роком, доходи бюджету в середньому зростають на це значення на 2336,7 млн грн.

За однією з метрик для визначення якості моделювання дана модель (8), а саме коефіцієнт детермінації R^2 дорівнює 0,587. Це свідчить про те, що варіація зміни доходу бюджету країни за щомісячними даними може бути пояснена часом лише на 58,7%, а вплив інших факторів, які зараз не були враховані значний і дорівнює аж 41,3%.

Наступною спробою щодо апроксимації досліджуваного часового ряду стане нелінійна модель, зокрема, це може бути модель поліноміального виду, загальна формула (1) представлена вище. Засобами MS Excel [57] побудовано нелінійну моделі (поліном 3-степеню), який з оціненими параметрами має наступний вид:

$$\hat{y} = -0,1783t^3 + 65,119t^2 - 1770,4t + 86423, \quad (3.9)$$

де \hat{y} – доходи державного бюджету України (щомісячні дані), млн грн;

t – час (номер періоду, від 1 до 77).

Економічна інтерпретація параметрів побудованої моделі (9) може бути наступною:

1) $a_0 = 86423$ є константою моделі та показує базове значення доходу державного бюджету України;

2) $a_1 = -1770,4$ – коефіцієнт при t та показує лінійну зміну доходу по відношенню до фактора часу, так як отримане значення від'ємне, то з часом є зменшення обсягу доходу бюджету. Оскільки, за загальною тенденцією в деяких проміжках часу є зменшення значення;

3) $a_2 = 65,119$ – коефіцієнт при t^2 , він показує швидкість зміни доходу з часом. Оскільки, значення має додатній знак, то з часом доходи все таки зростають прискорено;

4) $a_3 = -0,1783$ – коефіцієнт при t^3 , що демонструє складну нелінійну зміну доходу бюджету в часі, а саме як змінюється прискорення. Так як значення має від'ємний знак, то це може означати, що дія часу на доходи зменшується, а вступає в силу інший чинник. Зокрема, це можна пояснити впливом воєнного часу та зміни в структурі доходів, зокрема, доля офіційних трансфертів зростає, а надходження інших з джерел зменшились.

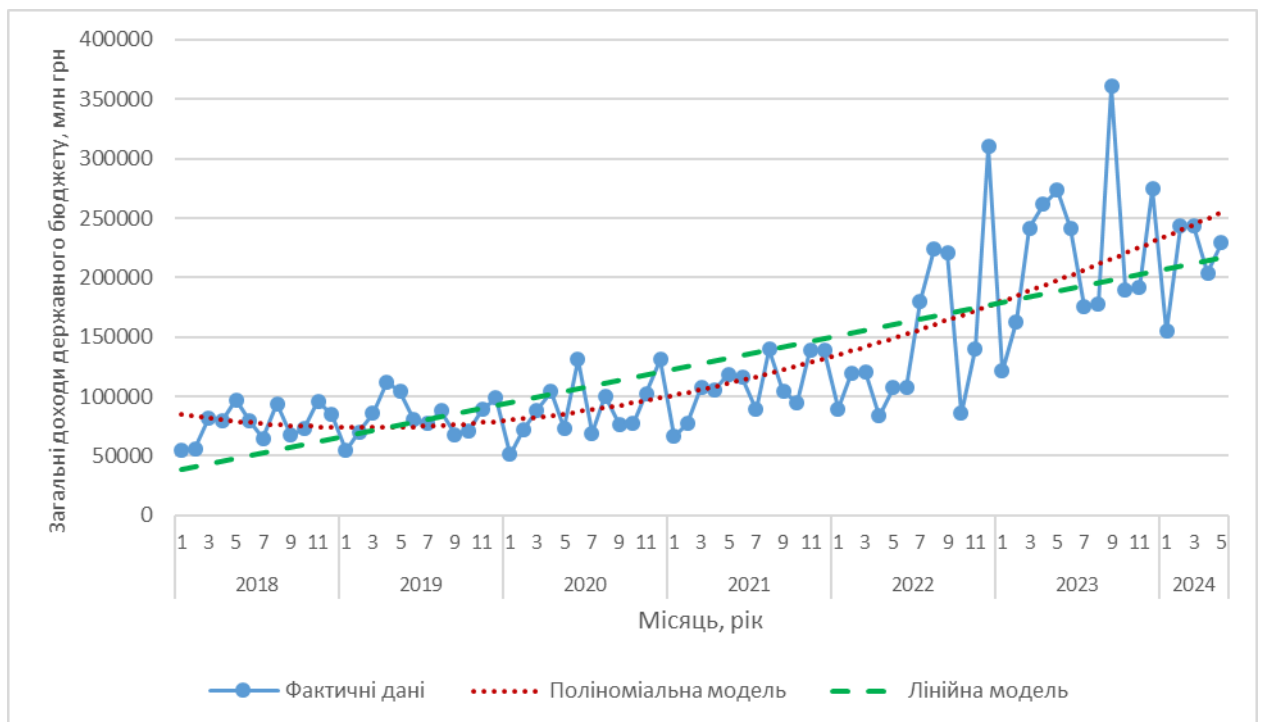

Рис. 3.4. Моделювання доходу державного бюджету України за допомогою трендових моделей

Примітка. Побудовано за даними [60] та розрахунками автора

За моделлю (9) зміни доходу державного бюджету на 67,1% пояснюються часом, бо розрахований коефіцієнт детермінації має значення 0,671, а частка інших факторів 32,9%.

Представимо графічно результати моделювання з використанням трендових моделей (лінійної (8) та поліноміальної (9)) на рис. 3.4. Спостерігаємо відхилення від фактичних даних для обох моделей з варіацією в різних точках. Відзначимо, що такі моделі не враховують коливання показника в часі (в даному випадку по місяцях), а описують більш загальний тренд часового ряду. Побудова моделей та графічний аналіз свідчать про те, що модель необхідно покращувати, зробивши акцент на врахуванні саме коливань.

Продовжуючи вдосконалювати модель, врахуємо ще фактори, які можуть впливати на залежну змінну з урахуванням наявності коливань в часовому ряду, зокрема, сезонність. Сезонність – це зміни, що відбуваються з показником в часі і мають характер регулярних повторів (щотижня, щомісяця, щоквартально). Ведення сезонності в модель дозволяє врахувати подібні коливання під час моделювання та прогнозування економічних та фінансових показників. Зокрема, економічних індикаторів таких як інфляція, ВВП та безробіття, чи фінансових - доходи, витрати, курс валют чи вартість активів і т. д. Важлива перевага ідентифікації сезонності в моделі це можливість покращити точність прогнозу.

Сезонна компонента вводиться в модель за допомогою фіктивний змінних. Так як ми розглядає щомісячні дані і спостерігаємо певні коливання з цією періодичністю, то період сезонності буде дорівнювати 12 місяцям. Керуючись правилами введення фіктивний змінних до моделі, то їх необхідно ввести на 1 менше ніж періодів сезонності і визначити базову категорію – це буде грудень місяць. Таким чином, у нас 11 фіктивних змінних, позначимо їх як: M_1, \dots, M_{11} .

Побудуємо лінійну модель з сезонністю, яка матиме такий загальний вигляд:

$$y = a_0 + a_1 t + b_1 M_1 + b_2 M_2 + \dots + b_{11} M_{11} + \varepsilon, \quad (3.10)$$

де y – доходи державного бюджету України, млн грн;

t – час, (номер періоду, від 1 до 77);

a_0 – параметр в моделі (константа);

a_1 – параметр при змінній часу;

M_1, \dots, M_{11} – фіктивні змінні відповідно для місяців;

b_1, \dots, b_{11} – параметри при фіктивних змінних;

ε – відхилення (випадкова величина).

Фіктивні змінні будуть приймати наступні значення:

$$\begin{aligned} M_1 &= \begin{cases} 1, & \text{якщо місяць січень} \\ 0, & \text{інші місяці} \end{cases} \\ M_2 &= \begin{cases} 1, & \text{якщо місяць лютий} \\ 0, & \text{інші місяці} \end{cases} \\ M_3 &= \begin{cases} 1, & \text{якщо місяць березень} \\ 0, & \text{інші місяці} \end{cases} \\ M_4 &= \begin{cases} 1, & \text{якщо місяць квітень} \\ 0, & \text{інші місяці} \end{cases} \\ M_5 &= \begin{cases} 1, & \text{якщо місяць травень} \\ 0, & \text{інші місяці} \end{cases} \\ M_6 &= \begin{cases} 1, & \text{якщо місяць червень} \\ 0, & \text{інші місяці} \end{cases} \\ M_7 &= \begin{cases} 1, & \text{якщо місяць липень} \\ 0, & \text{інші місяці} \end{cases} \\ M_8 &= \begin{cases} 1, & \text{якщо місяць серпень} \\ 0, & \text{інші місяці} \end{cases} \\ M_9 &= \begin{cases} 1, & \text{якщо місяць вересень} \\ 0, & \text{інші місяці} \end{cases} \\ M_{10} &= \begin{cases} 1, & \text{якщо місяць жовтень} \\ 0, & \text{інші місяці} \end{cases} \\ M_{11} &= \begin{cases} 1, & \text{якщо місяць листопад} \\ 0, & \text{інші місяці} \end{cases} \end{aligned}$$

В MS Excel скористаємося надбудовою «Аналіз даних» пакет «Регресія». Задавши вхідні дані для побудови моделі та налаштувавши виведення результатів, отримуємо їх, а саме: статистику регресії, аналіз дисперсії, значення параметрів та інші допоміжні значення.

Модель з урахуванням сезонності матиме наступний вигляд:

$$\begin{aligned} \hat{y} &= 76166,91 + 2304,05t - 76771,37M_1 - 49325,69M_2 - 27390,05M_3 - \\ &- 32640,54M_4 - 27308,55M_5 - 33305,52M_6 - 52232,75M_7 - 26412,59M_8 - \\ &- 16567,03M_9 - 69819,02M_{10} - 44371,42M_{11} \end{aligned} \quad (3.11)$$

Економічна інтерпретація параметрів лінійної моделі з сезонністю:

1) початковий рівень доходу державного бюджету України на основі моделі (11) визначено на рівні 76166,91 млн грн, оскільки це значення константи моделі;

2) на 2304,05 млн грн в середньому зростають обсяги доходу державного бюджету за одиницю часу, в даному випадку, за місяць;

3) параметри сезонних компонент показують вплив відповідного місяця на доходи державного бюджету країни. Зазначимо, що всі вони мають знак мінус, то це означає, що доходи в певні місяці року (з січня по листопад) менші за доходи бюджету в грудні, оскільки він був визначений як базовий. А числове значення параметру показує величину на скільки вони менші. Таким чином, в січні доходи бюджету в середньому нижчі на 76771,37 млн грн в порівнянні з груднем за умови, що решта факторів залишаться без змін. А в лютому доходи бюджету в середньому нижчі 49325,69 млн грн, якщо порівнювати з груднем за умови незмінності інших факторів. Наприклад, в листопаді доходи бюджету в середньому нижчі на 44371,42 млн грн в порівнянні з груднем і умова щодо факторів та їх постійності залишається.

Коефіцієнт детермінації R^2 дорівнює 0,681 для моделі (11), це показує те, що зміни доходу державного бюджету України на 68,1% пояснюються факторами врахованими в моделі (часом та сезонною компонентою), а дія інших факторів не врахованих в даній моделі встановлено на рівні 31,9 %. Відзначимо, що R^2 в моделі з сезонною складовою в порівнянні з лінійною трендовою моделлю (8) вище. А це говорить про вдосконалення моделі за рахунок доповнення факторів, що впливають на доходи державного бюджету України. Але все таки модель потребує врахування ще ряду факторів для підвищення точності прогнозування, зокрема, які носять макроекономічний характер, законодавчі зміни, війна в країні тощо.

Перейдемо до перевірки побудованої моделі (11) за статистичними критеріями.

Перевірка параметрів на значимість за t -критерієм (критерій Стьюдента). [1] Він передбачає визначення значень t -статистик ($t_{\text{роз}}$ та $t_{\text{табл}}$) для їх порівняння. $t_{\text{роз}}$ розраховується для кожного параметру моделі, $t_{\text{табл}}$ можна знайти в спеціальних таблицях або використати для розрахунку відповідні функції MS Excel [57]. Всі необхідні дані показано в табл. 3.3.

Висновки в таблиці 3.3 зроблено відповідно до гіпотези t -критерію: якщо $|t_{\text{роз}}| > t_{\text{табл}}$ – параметр значимий, в іншому випадку – незначимий. [57] Таким чином, отримані результати свідчать про наявність як значимих, так і незначимих параметрів.

F -критерій або критерій Фішера використаємо для перевірки лінійної моделі з сезонністю (10) на адекватність. [1] Таким чином, необхідні значення для його застосування, а саме: $F_{\text{роз}} = 11,39$, а $F_{\text{табл}} = 1,91$. Оскільки, $F_{\text{роз}} > F_{\text{табл}}$, то модель адекватна.

Порівняльний аналіз R^2 та MSE та MAE розрахованих за формулами (5) та (6) відповідно дозволяє нам обрати модель, яка найкраще підходить для моделювання доходу державного бюджету України (щомісячні дані). В таблиці 4 представлені їх числові значення і виділено значення метрик за якими модель є кращою. Таким чином, за двома критеріями R^2 та MSE кращою є лінійна модель з сезонністю (11).

Зробимо прогноз точковий та інтервальний на основі побудованої моделі з сезонністю (11) на 4 місяці. Точковий прогноз розраховано з урахуванням значень параметрів моделі (10), а інтервальний за визначеними довірчими інтервалами для параметрів (нижня та верхня границя). Числові значення прогнозу показані в табл. 3.5.

Таблиця 3.3

Результати перевірки параметрів моделі з сезонністю за t-критерієм

Позначення параметра	Числові значення параметрів	t-статистика (рівень значущості 90%)		Висновок
		$t_{роз}$	$t_{табл}$	
a_0	76166,91	3,93	1,99	значимий
a_1	2304,05	10,68		значимий
b_1	-76771,37	-3,28		значимий
b_2	-49325,69	-2,11		значимий
b_3	-27390,05	-1,17		незначимий
b_4	-32640,54	-1,40		незначимий
b_5	-27308,55	-1,17		незначимий
b_6	-33305,52	-1,37		незначимий
b_7	-52232,75	-2,15		значимий
b_8	-26412,59	-1,09		незначимий
b_9	-16567,03	-0,68		незначимий
b_{10}	-69819,02	-2,88		значимий
b_{11}	-44371,42	-1,83	незначимий	

Примітка. Розрахунки автора.

Таблиця 3.4

Статистичні метрики для перевірки якості моделювання

Модель	R^2	MSE	MAE
Лінійна модель	0,587	1 892 855 836,49	33056,63
Поліноміальна модель	0,671	1 508 321 713,98	27891,11
Лінійна модель з сезонністю	0,681	1 463 594 208,80	30227,85

Примітка. Розрахунки автора.

Таблиця 3.5

Прогнозні значення отримані на основі моделі з сезонністю

Період	Нижня границя прогнозу	Точковий прогноз	Верхня границя прогнозу
Червень 2024 р.	121 637,27	222 577,15	323 517,03
Липень 2024 р.	104 671,49	205 953,97	307 236,45
Серпень 2024 р.	132 449,90	234 078,18	335 706,46
Вересень 2024 р.	144 250,50	246 227,78	348 205,06

Примітка. Розрахунки автора.

В таблиці 3.5 прогнозні значення мають певне коливання, зокрема, за даними на липень 2024 року, а далі зростання. Загальна тенденція за даними прогнозу – це зростання рівня доходу державного бюджету України.

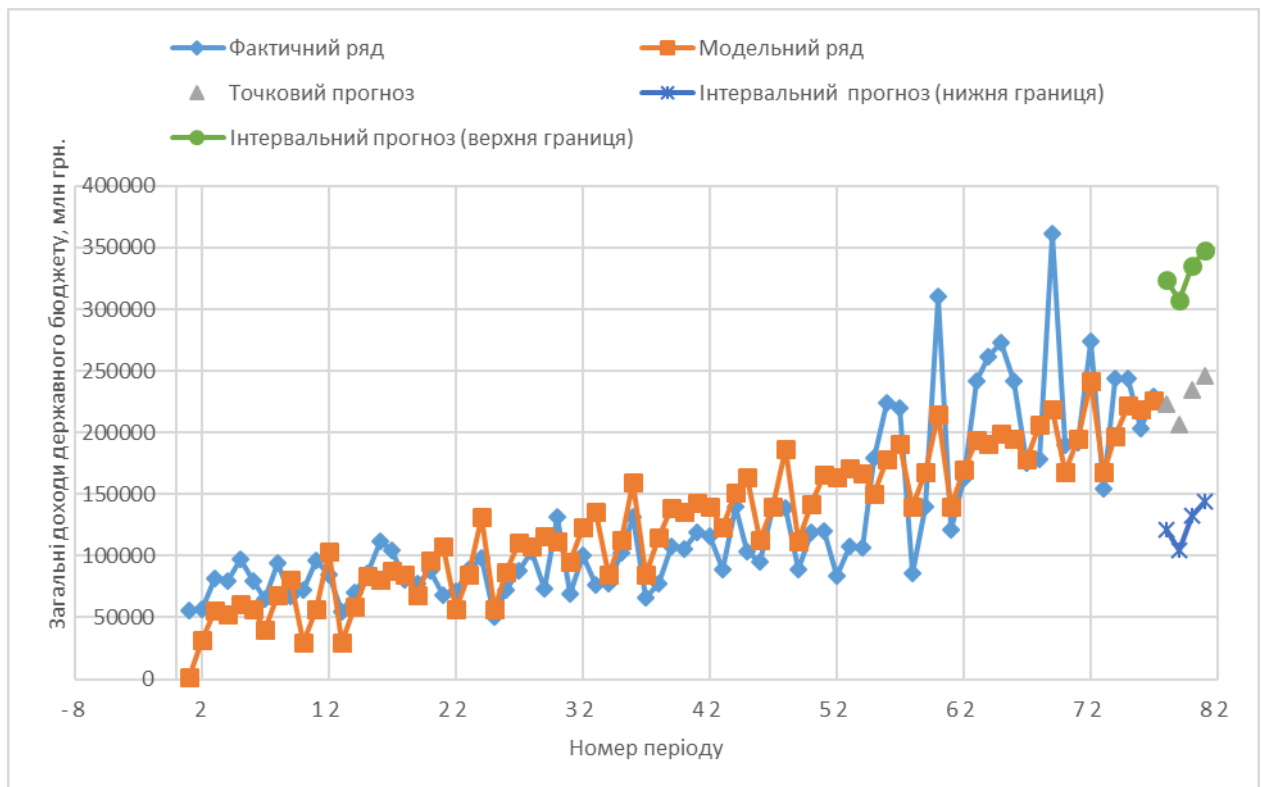

Рис. 3.5. Моделювання та прогноз доходу державного бюджету України

Примітка. Побудовано за даними [4] та розрахунками автора.

Побудуємо графік в MS Excel (рис. 3.5) для відображення реальних даних та результатів моделювання на основі лінійної моделі з сезонністю (11), а також точковий та інтервальний прогноз, числові значення якого показано в

табл. 3.5. Оскільки, в моделі (11) враховані сезонні фактори, то модельний ряд також буде відображати ці коливання. Спостерігаємо відхилення модельних від фактичних даних, зокрема, відзначимо наявність стрибків в обсягах загальних доходів, які характерні для 2022 року.

Економетричне моделювання доходу державного бюджету на основі щомісячних даних виконано, як результат побудовано ряд моделей, здійснено їх порівняння та розраховано прогноз на основі кращої моделі. Визначено що, кращою для моделювання та прогнозування доходу державного бюджету України є лінійна модель з сезонністю. Перевагою таких моделей є можливість врахувати вплив на залежну змінну довгострокових трендів та сезонних коливань, що в свою чергу допомагає отримати точніші прогнози та приймати рішення, які підкріплені аналізом даних.

3.2. Аналіз та оцінка дієвості та ефективності бюджетної політики (стислий огляд по Україні, країнам ОЕСР і Канади)

Оцінка дієвості та ефективності бюджетної політики є важливим завданням, яке дозволяє визначити, наскільки успішно держава досягає поставлених цілей та які зміни необхідні для покращення результатів. У науковій літературі та практиці державного управління існують різні методичні підходи до такої оцінки, які враховують специфіку економічної системи, інституційного середовища та стратегічних пріоритетів розвитку конкретної країни.

В Україні протягом останніх років активно розвивається методологія оцінки ефективності бюджетної політики, що пов'язано з імплементацією реформ у сфері управління державними фінансами, зокрема запровадженням середньострокового бюджетного планування та програмно-цільового методу. Як зазначає І. Чугунов [39], ключовими критеріями оцінки бюджетної політики в Україні мають бути: 1) ступінь досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку; 2) ефективність використання бюджетних

коштів; 3) рівень бюджетної збалансованості та боргової стійкості.

Для оцінки досягнення стратегічних цілей розвитку в Україні запроваджено систему ключових показників ефективності (КПІ) для головних розпорядників бюджетних коштів. Ці показники мають бути конкретними, вимірюваними, досяжними, релевантними та визначеними у часі (критерії SMART). Наприклад, для Міністерства освіти і науки такими показниками можуть бути: рівень охоплення дітей дошкільною освітою, частка випускників шкіл, які склали ЗНО на високому рівні, кількість українських університетів у міжнародних рейтингах тощо.

Для оцінки ефективності використання бюджетних коштів в Україні використовується методика аналізу бюджетних програм, яка передбачає зіставлення досягнутих результатів із затраченими ресурсами. Зокрема, розраховуються такі показники, як: середня вартість одиниці послуг, рівень виконання планових показників, динаміка кількості споживачів послуг тощо. Ефективність бюджетних програм має оцінюватися не лише з точки зору економії коштів, а й з урахуванням якості публічних послуг та задоволеності громадян.

Оцінка бюджетної збалансованості та боргової стійкості здійснюється на основі аналізу динаміки показників дефіциту бюджету та державного боргу у співвідношенні до ВВП. Відповідно до Бюджетного кодексу України, граничний обсяг дефіциту державного бюджету не може перевищувати 3% ВВП, а державного боргу – 60% ВВП. Як зазначає Ю. Іванов [18], дотримання цих параметрів є важливою умовою забезпечення фіскальної стабільності та довіри інвесторів до державних фінансів України.

Водночас, аналіз бюджетної політики неможливий без врахування її впливу на соціально-економічний розвиток у цілому. Для цього використовуються спеціальні економіко-математичні моделі, які дозволяють оцінити ефекти бюджетних рішень на такі показники, як ВВП, інфляція, зайнятість, рівень життя населення тощо. Зокрема, фахівці Науково-дослідного фінансового інституту при Міністерстві фінансів України

розробили модель загальної економічної рівноваги, яка дозволяє прогнозувати наслідки змін у податковій та видатковій політиці для ключових макроекономічних параметрів [42].

У країнах ОЕСР та Канаді також використовується широкий спектр методичних підходів до оцінки бюджетної політики, які постійно вдосконалюються з урахуванням нових викликів та пріоритетів розвитку. Ключовими елементами системи оцінки є:

1) Запровадження середньострокових бюджетних рамок (MTBF), які визначають граничні обсяги видатків у розрізі головних розпорядників та бюджетних програм на 3-5 років. Це дозволяє узгодити бюджетний процес зі стратегічним плануванням та підвищити передбачуваність і послідовність бюджетної політики. За даними ОЕСР [42], понад 80% країн-членів використовують MTBF станом на 2021 р.

2) Застосування програмного підходу до бюджетування, який передбачає формування бюджету в розрізі програм, спрямованих на досягнення конкретних цілей розвитку. Кожна програма має чіткі індикатори виконання, які дозволяють оцінити її результативність та ефективність. Наприклад, у Канаді з 2016 р. запроваджено новий формат бюджетних запитів (Departmental Results Framework), який містить інформацію про очікувані результати та показники ефективності програм [13; 41].

3) Проведення регулярних оглядів видатків (Spending Reviews), які передбачають ґрунтовний аналіз доцільності та ефективності бюджетних програм з метою виявлення можливостей для економії коштів та перерозподілу ресурсів на користь пріоритетних напрямів. За даними ОЕСР [48], понад 70% країн-членів проводять огляди видатків на постійній основі станом на 2020 р. Зокрема, у Канаді такі огляди здійснюються раз на 4 роки і охоплюють близько 25% федеральних видатків.

4) Використання системи ключових національних індикаторів (KNI) для моніторингу прогресу в досягненні цілей сталого розвитку. Ці індикатори відображають стан і динаміку розвитку країни за ключовими сферами, такими

як економіка, соціальний захист, охорона здоров'я, освіта, екологія тощо. Наприклад, у Новій Зеландії з 2019 р. запроваджено «Індекс добробуту» (Living Standards Framework), який містить 12 вимірів якості життя і використовується для оцінки впливу бюджетної політики на добробут громадян.

5) Залучення громадськості до процесу формування та оцінки бюджетної політики через механізми громадських консультацій, партисипативного бюджетування, громадського аудиту тощо. Це дозволяє врахувати потреби та очікування різних соціальних груп, підвищити прозорість і підзвітність бюджетного процесу. Зокрема, у Південній Кореї з 2018 р. діє система «Цифрового бюджету», яка надає громадянам доступ до інформації про бюджетні видатки в режимі реального часу та можливість надавати зворотний зв'язок [44; 51].

Попри розмаїття підходів, спільною рисою систем оцінки бюджетної політики в розвинених країнах є їх орієнтація на кінцеві результати та соціальну ефективність. Як зазначається у Рекомендаціях Ради ОЕСР щодо бюджетного управління [53], головною метою бюджетної політики має бути покращення добробуту громадян у довгостроковій перспективі, а не просто забезпечення фіскальної дисципліни. Відповідно, оцінка бюджетної політики має враховувати не лише фінансові показники, а й вплив на якість життя, соціальну згуртованість, сталий розвиток.

Іншою важливою тенденцією є інтеграція оцінки бюджетної політики з іншими складовими системи управління державними фінансами, такими як стратегічне планування, управління державним боргом, внутрішній контроль та аудит. Це дозволяє забезпечити цілісність та узгодженість бюджетного процесу, мінімізувати ризики та підвищити ефективність використання публічних ресурсів. Зокрема, в Канаді діє інтегрована система управління ризиками (Integrated Risk Management Framework), яка передбачає оцінку фіскальних, макроекономічних та операційних ризиків на всіх етапах бюджетного циклу [50].

Для наочності, основні методичні підходи до оцінки бюджетної політики, що використовуються в Україні та країнах ОЕСР, можна узагальнити в таблиці 3.1.

Використання наведених підходів дозволяє комплексно оцінити різні аспекти бюджетної політики та виявити можливості для її вдосконалення. Водночас, слід враховувати, що кожна країна має свої особливості, які впливають на вибір та адаптацію конкретних методик.

Таблиця 3.6

Основні методичні підходи до оцінки бюджетної політики

Підхід	Сутність	Приклади застосування
Оцінка досягнення стратегічних цілей	Аналіз ступеня реалізації пріоритетів соціально-економічного розвитку, визначених у стратегічних документах	Система ключових показників ефективності (КПІ) в Україні Система ключових національних індикаторів (КНІ) у країнах ОЕСР
Оцінка ефективності бюджетних програм	Зіставлення досягнутих результатів із затраченими ресурсами в рамках бюджетних програм	Методика аналізу бюджетних програм в Україні Формат бюджетних запитів (Departmental Results Framework) у Канаді
Оцінка бюджетної збалансованості та стійкості	Аналіз динаміки показників дефіциту бюджету та державного боргу у співвідношенні до ВВП	Фіскальні правила в Україні (обмеження дефіциту та боргу) Середньострокові бюджетні рамки (MTBF) у країнах ОЕСР
Оцінка впливу на соціально-економічний розвиток	Використання економіко-математичних моделей для аналізу наслідків бюджетної політики для макроекономічних показників	Модель загальної економічної рівноваги НДФІ в Україні «Індекс добробуту» (Living Standards Framework) у Новій Зеландії

*Джерело: складено автором за даними [1-11].

Використання наведених підходів дозволяє комплексно оцінити різні аспекти бюджетної політики та виявити можливості для її вдосконалення. Водночас, слід враховувати, що кожна країна має свої особливості, які впливають на вибір та адаптацію конкретних методик.

Для України, яка перебуває на етапі реформування системи управління

державними фінансами, впровадження кращих міжнародних практик оцінки бюджетної політики є актуальним завданням. Зокрема, доцільними кроками можуть бути:

1. Удосконалення методики розробки та оцінки ключових показників ефективності для головних розпорядників бюджетних коштів з урахуванням галузевої специфіки та міжнародного досвіду. При цьому важливо забезпечити чіткий зв'язок цих показників зі стратегічними пріоритетами розвитку держави, визначеними в Національній економічній стратегії 2030 та інших документах.

2. Запровадження регулярних оглядів видатків (*spending reviews*) як інструменту підвищення ефективності та результативності бюджетних програм. Це дозволить виявити неефективні та застарілі програми, оптимізувати структуру видатків та перерозподілити ресурси на користь пріоритетних напрямів, таких як охорона здоров'я, освіта, інфраструктура тощо.

3. Розширення горизонту бюджетного планування до 3-5 років та запровадження повноцінних середньострокових бюджетних рамок (MTBF), що дозволить підвищити передбачуваність і послідовність бюджетної політики. При цьому важливо забезпечити реалістичність макроекономічних прогнозів, на основі яких формуються бюджетні параметри, та дотримання фіскальних правил.

4. Удосконалення методології оцінки впливу бюджетної політики на соціально-економічний розвиток з використанням сучасних економіко-математичних моделей та великих даних (Big Data). Зокрема, доцільно розширити перелік показників добробуту, які враховуються при розробці та оцінці бюджетної політики, включивши до нього не лише традиційні економічні індикатори, а й показники якості життя, соціальної згуртованості, екологічної стійкості тощо.

5. Посилення ролі громадського контролю та залучення громадян до процесу формування і виконання бюджету через механізми громадського

моніторингу, громадського аудиту, партисипативного бюджетування тощо. Це дозволить підвищити прозорість і підзвітність бюджетного процесу, врахувати потреби та очікування різних соціальних груп, а також сприятиме формуванню довіри між владою та суспільством.

Реалізація цих кроків потребуватиме злагоджених зусиль усіх учасників бюджетного процесу: Уряду, Парламенту, органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства. Водночас, як свідчить досвід країн ОЕСР та Канади, інвестиції в розбудову ефективної системи оцінки бюджетної політики окупаються сторицею, адже дозволяють підвищити якість управління публічними фінансами, забезпечити відповідність бюджетних рішень суспільним інтересам та досягти кращих результатів для добробуту громадян.

Для більш наочного розуміння прогресу країн ОЕСР та Канади у впровадженні сучасних підходів до оцінки бюджетної політики, доцільно проаналізувати динаміку ключових параметрів за період 2019-2023 рр.

Одним із важливих індикаторів є Індекс бюджетної прозорості, який розраховується Міжнародним бюджетним партнерством і відображає доступність та повноту інформації про бюджетний процес для громадськості. У 2019 р. середній показник для країн ОЕСР становив 68 балів із 100 можливих, тоді як у Канаді – 71 бал. До 2021 р. ці показники зросли до 74 та 77 балів відповідно, що свідчить про стійкий тренд до підвищення бюджетної прозорості. Натомість в Україні Індекс бюджетної прозорості у 2021 р. становив лише 65 балів, хоча й продемонстрував позитивну динаміку порівняно з 2019 р. (63 бали) [11].

Іншим показником, який дозволяє оцінити якість бюджетного менеджменту, є частка країн, які запровадили середньострокові бюджетні рамки (MTBF). Якщо у 2019 р. такі рамки використовували 77% країн ОЕСР та Канада, то у 2021 р. їх частка зросла до 83% [42]. При цьому більшість країн (61%) застосовують бюджетні рамки з горизонтом планування на 3 роки і більше, що відповідає найкращим міжнародним практикам. В Україні

середньострокове бюджетне планування знаходиться на початковій стадії імплементації – у 2021 р. було вперше розроблено Бюджетну декларацію на 2022-2024 рр., однак її положення мають рекомендаційний характер і не є обов'язковими до виконання [3].

Ще одним трендом, який простежується в країнах ОЕСР протягом останніх років, є зростання ролі оглядів видатків (Spending Reviews) як інструменту підвищення ефективності бюджетних програм. Якщо у 2019 р. такі огляди проводили 73% країн ОЕСР, то у 2021 р. – вже 77%, причому 40% країн здійснюють їх на регулярній основі [52]. У Канаді огляди видатків є невід'ємною складовою бюджетного процесу і охоплюють широкий спектр урядових програм. Натомість в Україні практика оглядів видатків є фрагментарною і здійснюється переважно за ініціативи міжнародних партнерів, таких як Світовий банк та Європейський Союз.

Таким чином, порівняльний аналіз динаміки ключових параметрів бюджетної політики в країнах ОЕСР, Канаді та Україні за період 2019-2023 рр. дозволяє зробити такі висновки:

- У країнах ОЕСР та Канаді спостерігається стійка тенденція до підвищення бюджетної прозорості, про що свідчить зростання відповідного Індексу з 68 до 74 балів (ОЕСР) та з 71 до 77 балів (Канада). Натомість в Україні прогрес є більш повільним – Індекс зріс з 63 до 65 балів.

- Більшість країн ОЕСР (83%) використовують середньострокові бюджетні рамки, причому 61% – з горизонтом планування на 3 роки і більше. В Україні середньострокове бюджетне планування знаходиться на початковій стадії і потребує подальшої імплементації.

- Огляди видатків як інструмент підвищення ефективності бюджетних програм набувають дедалі більшого поширення в країнах ОЕСР (77% у 2021 р.), тоді як в Україні ця практика є фрагментарною і несистемною.

Наведені дані свідчать про наявність значного потенціалу для вдосконалення системи оцінки бюджетної політики в Україні з урахуванням кращого міжнародного досвіду. Ключовими пріоритетами мають стати

підвищення бюджетної прозорості, запровадження дієвого середньострокового бюджетного планування та регулярне проведення оглядів витратів. Це дозволить підвищити якість управління публічними фінансами, забезпечити відповідність бюджетних рішень суспільним інтересам та сприятиме досягненню Україною цілей сталого розвитку.

3.3. Стратегічні пріоритети бюджетної політики України і розрахунок оптимального сценарію розвитку в умовах соціально-економічних трансформацій

Визначення стратегічних пріоритетів бюджетної політики України на середньострокову перспективу має виходити з розуміння глибини поточних викликів та необхідності кардинальних змін для забезпечення повоєнного відновлення та розвитку країни. Ключове завдання полягає у трансформації бюджетної політики з антикризового інструменту на каталізатор структурних реформ та довгострокового зростання в умовах обмежених ресурсів та боргових зобов'язань. На наш погляд, доцільно виділити три головні стратегічні пріоритети бюджетної політики України на період до 2030 року.

Першим пріоритетом є забезпечення бюджетної стійкості та платоспроможності держави. Для України, яка тривалий час перебуває у стані війни та змушена покладатися на масштабну міжнародну фінансову допомогу, проблема боргової стійкості є особливо гострою. За оцінками Міністерства фінансів України, державний та гарантований борг на кінець 2022 року сягнув 3 889,5 млрд грн або 82,8% ВВП, що значно перевищує граничний рівень у 60% ВВП, передбачений Бюджетним кодексом [40].

При цьому, за базовим сценарієм МВФ, який передбачає поступове відновлення економіки та скорочення дефіциту бюджету, борг України стабілізується на рівні близько 85-90% ВВП до 2026 року [12]. Це свідчить про довгостроковий характер боргової проблеми та необхідність реалізації

виваженої стратегії управління боргом.

Наведені дані показують, що навіть за умови відносно оптимістичного сценарію, борговий тягар України залишатиметься надзвичайно високим протягом наступних 5 років. Це вимагає розробки та імплементації середньострокової боргової стратегії, яка має включати такі компоненти:

- 1) поступове зменшення дефіциту бюджету до рівня не вище 3-4% ВВП за рахунок оптимізації видатків та розширення дохідної бази;
- 2) подовження середнього терміну погашення боргів та згладжування піків платежів для мінімізації ризиків рефінансування;
- 3) активне управління валютною структурою боргу з орієнтацією на внутрішні запозичення у гривні;
- 4) розвиток ринку внутрішніх державних цінних паперів та розширення бази інвесторів;
- 5) переговори з офіційними кредиторами щодо реструктуризації зовнішніх боргів на пільгових умовах, конверсії частини боргу у гранти або інвестиції [3].

У контексті боргової політики особливої уваги потребує підтримка ліквідності та стабільності банківської системи, через яку відбувається основна частина внутрішнього боргового фінансування. Необхідна ефективна координація дій Мінфіну та НБУ щодо управління ліквідністю, валютними резервами, графіком розміщень ОВДП та операцій з рефінансування [4]. Водночас слід послідовно впроваджувати ринкові механізми ціноутворення на ОВДП, зменшувати частку придбань НБУ у первинних розміщеннях з метою недопущення монетизації бюджетного дефіциту.

Підтримка боргової стійкості в умовах війни критично залежить від обсягів та передбачуваності міжнародної фінансової допомоги. Потреби України у зовнішньому фінансуванні оцінюються у 38-50 млрд дол. щорічно у 2023-2025 рр. [16; 17]. Задоволення цих потреб потребує активного діалогу та координації з ключовими донорами – МВФ, Світовим банком, ЄС, G7. Важливо забезпечити укладання довгострокових партнерських угод щодо

підтримки України на період повоєнного відновлення, у т.ч. створення спеціальних фондів та платформ для акумуляції коштів. При цьому слід мінімізувати частку кредитного фінансування на користь грантів та інструментів розподілу ризиків.

Другим стратегічним пріоритетом бюджетної політики є підвищення продуктивності та інвестиційної спрямованості видатків. Збройна агресія РФ завдала Україні колосальних збитків, які за оцінками KSE сягають 138 млрд дол. на початок 2023 року [6]. Відбудова та модернізація пошкодженої інфраструктури, підтримка критично важливих галузей економіки, розвиток людського капіталу потребуватимуть безпрецедентних інвестиційних ресурсів. Водночас, бюджетний простір для здійснення інвестицій лишатиметься вкрай обмеженим через тягар військових видатків та соціальних зобов'язань. Відтак необхідна ретельна пріоритизація видатків розвитку, їх максимальна синергія з іншими джерелами фінансування (внутрішніми та іноземними інвестиціями, міжнародною допомогою).

З огляду на це, при формуванні бюджету розвитку доцільно зосередитися на таких пріоритетах:

- фінансування відновлення і модернізації критичної інфраструктури (енергетика, транспорт, зв'язок, комунальна сфера);
- підтримка високотехнологічних галузей з перспективою швидкого відновлення та експортної орієнтації (ІТ, машинобудування, АПК);
- інвестиції у розвиток людського капіталу, перш за все освіти, науки, охорони здоров'я;
- стимулювання енергоефективності та зеленої трансформації економіки [27].

Реалізація цих пріоритетів має відбуватися на основі чітких критеріїв відбору проектів, їх експертизи та моніторингу ефективності. Важливим елементом є впровадження адекватної системи оцінювання інвестиційних проектів на предмет досягнення цілей, генерації доданої вартості, створення нових робочих місць, фіскального та соціального впливу. Слід забезпечити

синхронізацію бюджетного фінансування з іншими інструментами підтримки (державними гарантіями, страхуванням, здешевленням кредитів, податковими стимулами), а також з планами повоєнного відновлення на місцевому рівні.

Перспективним напрямом є поширення практики державно-приватного партнерства (ДПП), за якого держава та бізнес спільно реалізують суспільно значимі проекти на засадах розподілу ризиків та вигід. Розвиток механізмів ДПП у таких сферах, як інфраструктура, ЖКГ, енергетика, освіта, медицина дозволить залучити приватні інвестиції, know-how та управлінські компетенції, зменшити навантаження на бюджет. Важливими передумовами цього є вдосконалення законодавства про концесії, посилення гарантій для інвесторів, запровадження прозорих конкурсних процедур [41].

Таблиця 3.6
Показники державного бюджету на 2025–2026 роки [31]

Найменування показника	2025 рік (план)	2026 рік (план)
Доходи (з міжбюджетними трансфертами)	1 953 105,4	2 198 688,3
Загальний фонд	1 787 533,5	2 019 923,6
Спеціальний фонд	165 571,8	178 764,7
Повернення кредитів	18 174,8	14 099,8
Загальний фонд	17 904,8	13 824,0
Спеціальний фонд	270,0	275,8
Дефіцит "+" / профіцит "-"	1 068 894,8	771 127,9
Загальний фонд	984 000,0	710 743,0
Спеціальний фонд	84 894,8	60 384,9
Разом по розділу I	3 040 175,0	2 983 916,0
Видатки	2 995 840,9	2 955 592,7
Загальний фонд	2 769 792,2	2 725 874,1
Спеціальний фонд	226 048,7	229 718,6
Надання кредитів	44 334,1	28 323,3
Загальний фонд	19 646,1	18 616,4
Спеціальний фонд	24 688,0	9 706,9
Разом по розділу II	3 040 175,0	2 983 916,0

Прогнозні показники державного бюджету на 2025–2026 роки приведено у таблиці 3.6. , його аналіз показує оптимістичний прогноз щодо зростання доходів та зниження бюджетного дефіциту.

Ключовою умовою підвищення ефективності видатків розвитку є імплементація середньострокового бюджетного планування (ССБП). Наразі бюджетний процес в Україні залишається переважно однорічним, що створює

ризика непослідовності політики та накопичення прихованих зобов'язань. Запровадження повноцінного ССБП з горизонтом планування у 3-5 років дозволить забезпечити сумісність інвестиційних програм з наявними ресурсами, підвищити прогнозованість та стабільність фінансування, узгодити бюджет зі стратегічними пріоритетами [19; 16]. При цьому слід забезпечити інтеграцію прогнозів соціально-економічного розвитку, стратегій секторальних реформ, планів повоєнної відбудови в єдиному бюджетному процесі.

Третім стратегічним пріоритетом бюджетної політики є посилення інституційної спроможності та підзвітності використання бюджетних коштів. В Україні традиційно високими залишаються ризики неефективного управління публічними фінансами, нецільового використання коштів, корупційних зловживань у бюджетній сфері. Ситуація ускладнюється в умовах воєнного стану, коли значна частина інформації про видатки є закритою, а контрольні процедури послаблені. Зокрема, за даними НАЗК, у 2022 році сума виявлених порушень у сфері публічних закупівель збільшилася вдвічі порівняно з довоєнним періодом і сягнула 108,9 млрд грн.

У таких умовах необхідна комплексна реформа системи управління публічними фінансами, яка має охопити весь бюджетний цикл – від планування до виконання, контролю та аудиту. Зусилля мають бути спрямовані на:

- посилення прозорості бюджетного процесу та доступу до бюджетної інформації для громадськості;
- розвиток програмно-цільового методу та підвищення результативності бюджетних програм;
- оптимізацію мережі розпорядників коштів та переведення їх фінансування на модель «гроші ходять за послугою»;
- централізацію ІТ-систем в управлінні публічними фінансами на базі єдиного веб-порталу;
- впровадження комплаєнс-контролю у сфері публічних закупівель та

концентрацію зусиль на попередженні порушень;

– розвиток системи внутрішнього контролю та аудиту у розпорядників на основі найкращих практик;

– посилення відповідальності за бюджетні правопорушення та відшкодування завданих збитків.

Важливим елементом реформи є забезпечення наскрізної цифровізації бюджетного процесу – від формування бюджетних запитів до звітування про виконання. Повноцінне впровадження інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет» дозволить автоматизувати бюджетні процедури, забезпечити інтеграцію даних між різними реєстрами та системами, зменшити корупційні ризики. Так, за оцінками Мінфіну, запровадження електронного документообігу при казначейському обслуговуванні бюджетів вже дозволило заощадити близько 1 млрд грн на рік та скоротити час обробки платежів у 4 рази.

Окрему увагу слід приділити транспарентності видатків на оборону та безпеку, частка яких у зведеному бюджеті зросла з 15,1% у 2021 році до 34,3% у 2022 році. З одного боку, переважна більшість цієї інформації має закритий характер, що обмежує можливості громадського контролю.

Таблиця 3.7

Оптимальний сценарій розвитку бюджетної системи України до 2030 року

Показник	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Реальний ВВП, % зміни	3,0	5,5	6,5	6,0	5,5	5,0	5,0
Доходи зведеного бюджету, % ВВП	33,0	34,0	35,0	36,0	36,5	37,0	37,0
Видатки зведеного бюджету, % ВВП	43,0	40,0	38,0	37,0	36,5	36,0	35,5
Дефіцит зведеного бюджету, % ВВП	-10,0	-6,0	-3,0	-1,0	0,0	1,0	1,5
Державний та гарантований борг, % ВВП	90,0	92,0	91,0	88,0	83,0	78,0	73,0
Частка видатків розвитку у видатках зведеного бюджету, %	8,0	12,0	15,0	18,0	20,0	22,0	25,0

*Джерело: розраховано автором за даними МВФ і КМУ.

З іншого боку, масштаби фінансування та високі корупційні ризики

вимагають запровадження спеціальних процедур контролю та аудиту. Зокрема, доцільно розширити повноваження профільного комітету Верховної Ради та Рахункової палати щодо моніторингу витрачання коштів на оборону в умовах воєнного стану [13].

Реалізація зазначених пріоритетів дозволить підвищити адаптивність та ефективність бюджетної політики в контексті повоєнного відновлення України. Водночас, слід усвідомлювати, що досягнення амбітних цілей розвитку вимагатиме тривалих та послідовних зусиль з урахуванням наявних і потенційних ризиків. У табл. 3.7 представлено оптимальний сценарій розвитку бюджетної системи України до 2030 року, розроблений автором на основі припущень МВФ та КМУ.

Наведений сценарій передбачає поступове відновлення економічного зростання з виходом на темпи 5-6,5% у 2025-2030 рр. За рахунок підвищення ефективності адміністрування податків, розширення бази оподаткування, збільшення ролі прямих податків очікується зростання доходів зведеного бюджету з 32,5% ВВП у 2023 році до 37% ВВП у 2030 році. Водночас видатки бюджету поступово знижуватимуться з пікових 47% ВВП у 2023 році до 35,5% ВВП у 2030 році внаслідок скорочення військових потреб та оптимізації поточних витрат.

Дефіцит бюджету планомірно зменшуватиметься з 14,5% ВВП у 2023 році до 3% ВВП у 2026 році з подальшим виходом на профіцит у 1,5% ВВП наприкінці періоду. Державний та гарантований борг досягне піку у 92% ВВП у 2025 році з наступним зниженням до 73% ВВП у 2030 році. Ключовим драйвером зростання стане нарощення продуктивних видатків розвитку – їх частка у видатках зведеного бюджету збільшиться з 5% у 2023 році до 25% у 2030 році. Звісно, реалізація такого сценарію можлива лише за певних передумов:

- припинення активних бойових дій та перехід до повоєнного відновлення, принаймні з 2024-2025 рр.;
- послідовна імплементація структурних реформ (дерегуляція,

приватизація, реформа судової системи та правоохоронних органів, цифровізація тощо);

- збереження значної міжнародної фінансової та технічної підтримки, зокрема в рамках процесу євроінтеграції України;

- налагодження ефективної координації між урядом, парламентом, НБУ, органами місцевого самоврядування, бізнесом та громадянським суспільством.

Багато що залежатиме і від зовнішніх чинників – динаміки світової економіки та фінансових ринків, геополітичних трендів, епідеміологічної ситуації тощо. Тому бюджетна стратегія має бути достатньо гнучкою, щоб адаптуватися до змін середовища та коригувати політику відповідно до актуальних викликів.

Водночас амбітність поставлених завдань не має ставитися під сумнів. Україна вже довела свою стійкість та здатність мобілізуватися перед загрозами. Саме бюджетна політика спроможна стати тим консолідуючим механізмом, що поєднає цілі безпеки, відновлення та розвитку, забезпечить ефективний розподіл обмежених ресурсів, підтримає довіру та залученість усіх стейкхолдерів. Її успішність критично важлива для майбутнього України як суверенної, соціально орієнтованої, конкурентоспроможної держави.

ВИСНОВОК

1) Бюджетна політика є потужним інструментом державного регулювання соціально-економічного розвитку, пріоритети та механізми реалізації якої суттєво відрізняються в мирний і воєнний час. Якщо в мирний період основними цілями бюджетної політики є підтримка макроекономічної стабільності, стимулювання економічного зростання та розвиток людського капіталу, то в умовах війни абсолютним пріоритетом стає забезпечення обороноздатності держави та мінімізація економічних втрат. Відповідно, змінюються і підходи до використання бюджетних інструментів, зокрема щодо оптимізації видатків, пошуку додаткових джерел доходів та гнучкості в прийнятті бюджетних рішень. Досвід України свідчить, що ефективна адаптація бюджетної політики до викликів воєнного часу вимагає оперативності, політичної волі та консолідації зусиль усіх стейкхолдерів, а також формування довгострокової стратегії повоєнної трансформації системи управління державними фінансами.

2) Дослідження світового досвіду країн, що розвиваються, за останнє десятиліття засвідчує ключову роль ефективної бюджетної політики у забезпеченні стійкого соціально-економічного зростання. Успішні практики таких країн, як Індонезія, В'єтнам, Ефіопія, Чилі, демонструють, що збалансований підхід до управління бюджетом, пріоритизація інвестицій в людський капітал та інфраструктуру, дотримання фіскальних правил та забезпечення прозорості бюджетного процесу є запорукою динамічного та інклюзивного розвитку. Для України врахування цих уроків та модернізація бюджетної політики відповідно до кращих світових стандартів є нагальною необхідністю для повноцінної реалізації потенціалу довгострокового зростання.

3) Еволюція бюджетної системи незалежної України протягом 1989-2024 рр. відображає складний і суперечливий процес становлення та розвитку державних фінансів в умовах трансформації економічної та політичної систем, зовнішніх і внутрішніх викликів. Аналіз основних етапів цього процесу

дозволяє виявити як здобутки, так і проблемні аспекти функціонування бюджетної системи. З одного боку, вдалося сформувати базові інститути та правила бюджетного процесу, забезпечити відносну макрофінансову стабільність, адаптуватися до кризових ситуацій. З іншого боку, зберігаються структурні диспропорції бюджету, низька ефективність використання коштів, надмірна волатильність і процикліність фіскальної політики, інституційна слабкість системи управління державними фінансами. Поточні виклики, пов'язані з повномасштабною агресією РФ, вимагають трансформації бюджетної політики відповідно до завдань повоєнного відновлення. Ключовими пріоритетами мають стати досягнення бюджетної збалансованості та стійкості, підвищення якості планування і виконання бюджету, оптимізація структури видатків на користь розвиткових проєктів, зміцнення фіскальної дисципліни і транспарентності. Модернізація бюджетної системи на засадах ефективності, підзвітності, узгодженості з цілями сталого розвитку дозволить перетворити її на дієвий інструмент реалізації стратегії повоєнної розбудови України.

4) Бюджетна політика України у воєнний період зіткнулася з безпрецедентними викликами, які вимагають кардинальної трансформації підходів до формування та використання бюджетних ресурсів. Попри складність ситуації, Україна має значний потенціал для підвищення дієвості та оптимальності бюджетної політики як рушія повоєнного відновлення та розвитку. Це вимагає політичної волі, послідовності та професіоналізму влади, консолідації зусиль всіх стейкхолдерів, ефективної співпраці з міжнародними партнерами. Успішна трансформація бюджетної політики є запорукою макрофінансової стабільності, зростання конкурентоспроможності, покращення якості життя українців – тобто реалізації стратегічних цілей та прагнень України як сучасної європейської держави.

5) Аналіз проблем та викликів бюджетної політики України на сучасному етапі в умовах воєнного стану засвідчує безпрецедентну складність ситуації, в якій опинилася бюджетна система держави. Серед ключових

проблем – різке падіння доходів бюджету через скорочення економічної активності та звуження бази оподаткування, надмірне боргове навантаження внаслідок необхідності покриття зростаючих видатків, деформація структури видатків на користь невідкладних оборонних та соціальних потреб, послаблення фінансової автономії місцевого самоврядування, втрата керованості бюджетного процесу та ефективності використання коштів. Ці виклики посилюються невизначеністю подальшого перебігу бойових дій, турбулентністю зовнішнього середовища, інституційною слабкістю системи управління публічними фінансами. Водночас, поточна криза виступає своєрідним «вікном можливостей» для кардинального реформування бюджетної політики та приведення її у відповідність до завдань повоєнного відновлення. Серед стратегічних пріоритетів такого реформування – забезпечення стійкості та збалансованості бюджетної системи, підвищення інвестиційної спрямованості видатків, оптимізація міжбюджетних відносин, імплементація середньострокового бюджетного планування, посилення прозорості та підзвітності використання коштів. Реалізація цього комплексу заходів дозволить перетворити бюджетну політику на ефективний інструмент досягнення стратегічних цілей розвитку України у посткризовий період.

б) Аналіз кращих методичних підходів до оцінки дієвості та ефективності бюджетної політики в Україні, країнах ОЕСР та Канаді засвідчив наявність широкого спектру інструментів, які дозволяють комплексно оцінити різні аспекти бюджетного процесу. Ключовими тенденціями є посилення акценту на результативності бюджетних видатків, застосування середньострокового бюджетного планування, проведення регулярних оглядів видатків, використання економіко-математичних моделей для оцінки впливу бюджетної політики на соціально-економічний розвиток, а також залучення громадськості до процесу формування та контролю за виконанням бюджету. Порівняльний аналіз ключових параметрів бюджетної політики за період 2019-2023 рр. продемонстрував, що країни ОЕСР та Канада досягли значного прогресу у підвищенні бюджетної прозорості (Індекс зріс до 74-77 балів із

100), запровадженні середньострокового бюджетного планування (83% країн) та регулярному проведенні оглядів видатків (77% країн). Водночас в Україні ці напрями реформування бюджетної системи перебувають на початковій стадії і потребують подальшої імплементації з урахуванням кращих міжнародних практик.

7) Визначено три головні стратегічні пріоритети бюджетної політики України на середньострокову перспективу до 2030 року: забезпечення бюджетної стійкості та платоспроможності держави; підвищення продуктивності та інвестиційної спрямованості видатків; посилення інституційної спроможності та підзвітності використання бюджетних коштів. Реалізація цих пріоритетів має критичне значення для повоєнного відновлення та модернізації України в умовах значних боргових зобов'язань та обмежених ресурсів.

8) На основі припущень МВФ та КМУ розроблено оптимальний сценарій розвитку бюджетної системи України до 2030 року. Він передбачає поступове відновлення економічного зростання до 5-6,5%, збільшення доходів бюджету до 37% ВВП, зниження видатків до 35,5% ВВП, скорочення дефіциту з 14,5% до 1,5% ВВП, зменшення боргу з 92% до 73% ВВП, підвищення частки видатків розвитку до 25%. Досягнення цих амбітних показників можливе за умови припинення активних бойових дій, послідовної імплементації структурних реформ, збереження вагомості міжнародної фінансової та технічної підтримки, ефективної координації та довіри між ключовими стейкхолдерами. Попри значні виклики та ризики, успішна реалізація окреслених стратегічних пріоритетів дозволить перетворити бюджетну політику на ефективний інструмент досягнення цілей сталого розвитку та євроінтеграції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1) Богдан І. В. Бюджетна політика в умовах воєнного стану: уроки міжнародного досвіду для України. *Фінанси України*. 2022. № 5. С. 95-106.
- 2) Бюджет України / Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/budget>
- 3) Бюджетна декларація на 2022-2024 роки / Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/budgetnij_proces_2022-2024-rik
- 4) Закон України «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A>.
- 5) Бюджетна система в умовах війни / за ред. В. М. Федосова. Київ : ДННУ «Академія фінансового управління», 2022.
- 6) Гасанов С. С. Фіскальна політика як інструмент макроекономічної стабілізації. *Наукові праці НДФІ*. 2019. № 3(88). С. 5-24.
- 7) Гасанов С. С., Кудряшов В. П. Підвищення ефективності казначейського контролю за видатками бюджету. *Фінанси України*. 2022. № 3. С. 7-26. DOI: 10.33763/finukr2022.03.007
- 8) Глущенко О. В., Швайко М. Л., Дячек В. В., Бабаєв В. Ю., Громов С. О. Діджиталізація оподаткування: можливості та загрози на міжнародному рівні. *Агросвіт*. 2024. № 9. С. 64-70. DOI: 10.32702/2306-6792.2024.9.64
- 9) Глущенко О., Швайко М., Єрмоменко Р. (2024). Фінанси місцевого самоврядування у воєнних умовах: сучасні тенденції виклики проблеми та шляхи розвитку. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 332(4), 293-297. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-332-44>
- 10) Глущенко О., Швайко М., Свічкарь В. (2024). сутність та роль державних фінансів у реалізації соціально – економічної політики. *Modeling The Development Of The Economic Systems*, (2), 224–228. <https://doi.org/10.31891/mdes/2024-12-29>
- 11) Дем'янюк А. В. Оцінка прозорості бюджетного процесу в Україні. *Економіка та держава*. 2021. № 3. С. 52-56. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.3.52
- 12) Державна служба статистики України. Диференціація життєвого рівня населення України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>
- 13) Державні фінанси України в умовах війни: виклики і можливості / за ред. Т. І. Єфименко, С. С. Гасанова. Київ : ДННУ "Академія фінансового управління", 2022.
- 14) Державні фінанси України: розвиток та управління змінами / за ред. І. О. Луніної. Київ : ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", 2021.
- 15) Дуда Г. Бюджетна політика в умовах економічної трансформації. *Економіка та суспільство*. 2024. № 61. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-61-110
- 16) Єфименко Т. І., Гасанов С. С. Фіскальні інструменти надзвичайного стану: світовий досвід і вітчизняні реалії. *Фінанси України*. 2022. № 4. С. 7-26. DOI: 10.33763/finukr2022.04.007
- 17) Звіт Рахункової палати про результати аналізу формування та використання коштів Державного бюджету України. URL:

https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Reports/2023/9.1_2023.pdf

18) Іванов Ю. Б., Іванова О. Ю. Податкова політика України в умовах євроінтеграції. *Фінанси України*. 2021. № 3. С. 7-24.

19) Клименко К. В., Корнійчук О. В. Механізм формування та реалізації бюджетної політики економічного зростання. *Фінанси України*. 2021. № 3. С. 131-144.

20) Консенсус-прогноз «Україна у 2021-2023 роках» / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://me.gov.ua/>

21) Кучер С. В. Бюджетна політика в умовах економічної нестабільності. *Причорноморські економічні студії*. 2020. № 51. С. 89-93.

22) Лехан В. М., Крячкова Л. В., Заярський М. І., Борвінко О. О. Бюджетний простір для системи охорони здоров'я в Україні: підходи до мобілізації коштів з місцевих бюджетів. *Україна. Здоров'я нації*. 2022. № 3. С. 15-26. DOI: 10.24144/2077-6594.3.1.2022.258838

23) Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання економіки України. *Економічний вісник університету*. 2019. № 42. С. 54-60.

24) Лободіна З. М. Бюджетний механізм: концептуальні засади та перспективи модернізації. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27, № 1. С. 213-221.

25) Луніна І. О. Міжбюджетні відносини в Україні у 2022 році: виклики та перспективи. *Економіка та прогнозування*. 2022. № 1. С. 66-86. DOI: 10.15407/eip2022.01.066

26) Любчак І. Формування доходів державного бюджету в умовах трансформації економіки. *Економічний вісник університету*. 2023. № 58. С. 61-67. DOI: 10.31470/2306-546X-2023-58-61-67

27) Макогон В. Д. Бюджетна політика у країнах ЄС: сучасні виклики та орієнтири для України. *Бізнес Інформ*. 2021. № 10. С. 267-274.

28) Марченко О. І. Міжнародна допомога для України: виклики на шляху до відновлення. Центр соціально-економічних досліджень CASE Україна. 2022. URL: <https://case-ukraine.com.ua/publikatsii/mizhnarodna-dopomoga-dlya-ukrayiny-vyklyku-na-shlyahu-do-vidnovlennya/>

29) Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні (квітень – травень 2024 р.) / НІСД. Київ, 2024. 8 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-05/budjetna-polityka_04_05_24_29052024.pdf

30) Пасічний М. Д. Еволюція бюджетної архітектури в Україні. Науковий погляд: економіка та управління. 2022. № 2. С. 51-58. DOI: 10.32836/2521-666X/2022-80-8

31) Показники державного бюджету на 2025–2026 роки / Мінфін України. Київ, 2024. 34 с. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%94%D0%91%D0%A3_2025_2026.pdf

32) Пріоритети бюджетної політики на 2021-2023 роки / Міністерство

фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/>

33) Про Державний бюджет України на 2024 рік (проект) / Мінфін України. Київ, 2024. 32 с. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/1__%D0%94%D0%91%D0%A3_2024.pdf

34) Про схвалення проекту Бюджетної декларації на 2022-2024 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.05.2021 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-proektu-byudzhetnoyi-deklaraciyi-na-20222024-roki-s21621>

35) Степанова О. В. Видатки на соціальну сферу в умовах російсько-української війни. Наукові праці НДФІ. 2022. № 2. С. 50-62. DOI: 10.33763/npndfi2022.02.050

36) Халєєва Д. В. Бюджетна політика уряду: стан та перспективи розвитку. Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 80-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук (Одеса, 23–25 квіт. 2024 р.) / відп. ред. О. В. Побережець. Одеса : Олді+, 2024. С. 222-224.

37) Череп А., Олейнікова Л., Нагаєць С., Русінова В. Формування збалансованого бюджету як інструмент фінансової безпеки України. Modeling the development of the economic systems. 2024. № 1. С. 257-261. DOI: 10.31891/mdes/2024-11-38

38) Чугунов І. Я. Бюджетна політика економічного розвитку. Економічний вісник університету. 2021. № 1(48). С. 7-14.

39) Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2021.

40) Чугунов І. Я., Самошкіна О. А. Бюджетна стратегія в умовах економічних перетворень. Вісник КНТЕУ. 2021. № 5. С. 37-50. DOI: 10.31617/visnik.knute.2021(139)03

41) Швайко М. Л. Розвиток публічних фінансів України у сучасних умовах. Ефективна економіка. 2019. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/ë1>

42) Budgeting and Public Expenditures in OECD Countries 2021 / OECD. Paris : OECD Publishing, 2021. URL: <https://www.oecd.org/gov/budgeting/budgeting-and-public-expenditures-in-oecd-countries-2021-a92c1a31-en.htm>

43) Chugunov I., Makohon V. Fiscal strategy as an instrument of economic growth. Baltic Journal of Economic Studies. 2019. Vol. 5, No. 3. P. 213-217.

44) Digital Budget & Accounting System / Korea Institute of Public Finance. 2019. URL: https://www.digital-budget.go.kr/main/intro_eng.do

45) Education at a Glance 2020: OECD Indicators / OECD. Paris : OECD Publishing, 2020.

46) Fiscal Monitor: Policies for the Recovery / International Monetary Fund. Washington, D.C., 2020.

47) Fiscal Monitor: Tackling Inequality / International Monetary Fund. Washington, D.C., 2017.

- 48) Government at a Glance 2021 / OECD. Paris : OECD Publishing, 2020.
- 49) Indonesia Public Expenditure Review: Spending for Better Results / Asian Development Bank. Manila, 2020.
- 50) Integrated Risk Management Framework / Government of Canada. URL: <https://www.canada.ca/en/treasury-board-secretariat/corporate/risk-management/guide-integrated-risk-management.html>
- 51) Jeon S. Korea's Digital Budget System: Innovating for trust and inclusion. Global Initiative for Fiscal Transparency. 2021. URL: <https://fiscaltransparency.net/koreas-digital-budget-system-innovating-for-trust-and-inclusion>
- 52) OECD Spending Review Survey 2020 / OECD. Paris : OECD Publishing, 2020. URL: <https://www.oecd.org/gov/budgeting/spending-review-survey.htm>
- 53) Recommendation of the Council on Budgetary Governance / OECD. Paris : OECD Publishing, 2015.
- 54) Regional Economic Outlook: Sub-Saharan Africa / International Monetary Fund. Washington, D.C., 2020.
- 55) Request for Stand-by Arrangement-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine / International Monetary Fund. IMF Country Report No. 22/367. November 2022. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/11/23/Ukraine-Request-for-Stand-by-Arrangement-Press-Release-Staff-Report-and-Statement-by-the-526583>
- 56) Vietnam Public Expenditure Review: Fiscal Policies towards Sustainability, Efficiency, and Equity / World Bank. Washington, D.C., 2021.
- 57) Руська Р. В. Економетрика : навчальний посібник / Р. В. Руська. – Тернопіль : Тайп, 2012. – 224с
- 58) Національний банк України. Статистика. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#4>
- 59) Аналіз даних в Excel. URL: <https://support.microsoft.com/uk-ua/office/>
- 60) Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/>
- 61) Державний бюджет 2024: аналітична довідка від експертів Проєкту USAID «ГОВЕРЛА» . URL: <https://decentralization.ua/en/news/17421>
- 62) Бюджет 2024 року. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_of_2024-698
- 63) Миськів Г. Бюджетна система : теоретичні та практичні аспекти (у схемах і таблицях) : навчальний посібник. Львів : Растр -7, 2020. – 272 с.
- 64) Дуда Г.З. Бюджетна політика в умовах економічної трансформації. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3826/3746>
- 65) Бей С., Головай Н., Долюк А. Стан державного боргу України в умовах воєнного стану. Механізм регулювання економіки. 2023. No 3(101). С. 55–61. DOI:<https://doi.org/10.32782/mer.2023.101.08>
- 66) Ватаманюк-Зелінська У.З., Пріцак Я.М., Зелінський М.-П. Особливості формування та виконання державного бюджету України в умовах воєнного стану. Економічний простір. 2023. No 185. С. 26–31

- 82) Бюджет у Німеччині знову запланований без дефіциту. URL:<https://migrant.biz.ua/nimechina/finansy/biudzheth-u-nimechchyni.html>
- 83) Сейм Польщі затвердив бюджет країни на 2022 рік. URL:<https://aquila24.pl/1800/>
- 84) Дефіцит бюджету США за 2022 рік скоротився вдвічі. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/22/692946/>
- 85) Видатки на оборону: порівняльний аналіз URL: http://bses.in.ua/journals/2018/28_2_2018/26.pdf
- 86) Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / І.Я. Чугунов, Т.В. Канева, М.Д. Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
- 87) Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%A4-2022-2025.pdf>
- 88) Бюджет-2023 вселяє надію. Чому він не відповідає на головний виклик економіки? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/6/692284/>
- 89) Війна і державні фінанси: скільки потрібно грошей на відновлення і де їх брати. URL:<https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/3/693382/>
- 90) Бюджет війни чи бюджет перемоги? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/12/692507/>
- 91) Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. and other. General editorship Chugunov I. Scientific Route. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
- 92) Швайко М. Л., Новик А. В. Особливості функціонування бюджетної системи України в сучасних умовах// Економіка, фінанси, облік та право в умовах глобалізації: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Біла Церква, 16 листопада 2022 р.): у 2 ч. Біла Церква: ЦФЕНД, 2022. Ч. 2. 67 с.
- 93) David N. Hyman. Public Finance: A Contemporary Application of Theory to Policy. 10 Edition. 2011 South Western, Cengage Learning, URL: <http://www.google.com.ua/url?url=http://www.uv.mx/personal/clelanda/files/2014/09/Hyman%20David%2011%20Public%20Finance.pdf>
- 94) Чугунов І.Я. Становлення бюджетної системи і механізму бюджетного регулювання в Україні // Офіційний сайт Національної Бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Econ/2004_30/02_chugunov_iya.pdf
- 95) Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/569-2012-%D1%80>
- 96) Портал Є-data (Єдиний веб-портал використання публічних коштів.- URL: <https://spending.gov.ua/>.
- 97) Офіційний сайт Рахункової палати України. URL: <http://www.as-rada.gov.ua>
- 98) Швайко М.Л., Айдаров М.С. Соціальні аспекти бюджетної

політики України:забезпечення соціальної політики в умовах війни / Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції “Економіка, фінанси, облік та управління: нові виклики та стратегії (Кропивницький, 30 листопада 2024 року). Кропивницький: ЦНЕФД, 2024.

99) Бюджет 2023: які зміни відбудуться в українській освіті через скорочення фінансування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/byudzhet-2023-yaki-zmini-vidbudutsya-v-ukrayinskiy-osviti-cherez-skorochennya-finansuvannya>

100) Бюджет України / Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/budget>